

แนวคิด เรื่องกำเนิด รูปลักษณะและความเป็นอยู่ของพระอัคนี

พระอัคนีหรือไฟที่มีอยู่ในจักรวาลนั้น ชาวอารยันเชื่อว่า มีชีวิตจิตใจ สกดิ์สิทธิ์ และทรงมหิทธานุภาพ สามารถบันดาลโชคเคราะห์แก่ผู้บูชาบวงสรวงพระองค์ได้ เพื่อความสะดวกในการติดต่อกับพระอัคนี ชาวอารยันได้สร้างบุคลาธิษฐานของเทพเจ้าแห่งไฟขึ้นมา และบุคลาธิษฐานที่ชาวอารยันสร้างขึ้นมานั้น บางลักษณะมีความคล้ายคลึงกับลักษณะบางอย่างของมนุษย์ เช่น สมมุติให้พระอัคนี เป็น เทพที่มีรูปร่างสามารถมองเห็นได้ เช่นเดียวกับรูปลักษณะของมนุษย์ นอกจากนี้ พระอัคนียังได้รับการสมมุติให้มีบิดา มารดา ชายา บุตร อาหารและเครื่องดื่มตลอดจนพาหนะ เช่นเดียวกับมนุษย์ทั่ว ๆ ไป

แนวคิดดังกล่าวข้างต้นนี้ ปรากฏหลักฐานครั้งแรกในวรรณคดีพระเวท และมีวิวัฒนาการของแนวความคิดมาจนถึงวรรณคดีมหากาพย์และปุราณะ เพื่อให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับกำเนิด และความ เป็นอยู่ทั่ว ๆ ไปของพระอัคนี ในวรรณคดีทั้งสองยุคสมัยดังกล่าว ผู้วิจัยจะแยกกล่าว โดยแบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ พระอัคนีในวรรณคดีพระเวทตอนหนึ่ง* และพระอัคนีในวรรณคดีมหากาพย์และ ปุราณะอีกตอนหนึ่ง**

* วรรณคดีพระเวทในที่นี้ หมายถึงคัมภีร์ประเภทศรุตี (sruti) ได้แก่ เสียงทิพย์ ที่ฤๅษีทั้งหลายฟังมาจาก เทวะผู้ทรงศักดิ์ซึ่งประทานมา คัมภีร์ศรุตินี้ ได้มีการพัฒนามาเป็น 3 ระยะ คือระยะแรกได้รวบรวม เป็นมันตระหรือสิหิตา ได้แก่ คัมภีร์ฤคเวท ยજุรเวท สามเวท และอถรรพเวท ระยะที่สอง ได้แก่ คัมภีร์พราหมณะ และอาร์ณยกะ ระยะสุดท้าย ได้แก่ คัมภีร์อุปนิษัต หรือเรียกว่า "ที่สุดแห่งพระเวท" หรือเวทานตะ (Iyer 1977: 4-7).

** ส่วนวรรณคดีมหากาพย์และปุราณะ หมายถึงคัมภีร์มหากาพย์ รามายณะ และคัมภีร์ ปุราณะฉบับต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งหมด 18 คัมภีร์ เช่น อัคนีปุราณะ บารกัถเทยปุราณะ วิษณุปุราณะ ภาควคปุราณะ เป็นต้น (Ibid: 26)

พระอัคนีในวรรณคดีพระเวท

วรรณคดีพระเวทอันมีคัมภีร์ฤค เวท เป็นชุดแรก มีเรื่องราวเกี่ยวกับกำเนิด รูปลักษณะ และความ เป็นอยู่ของพระอัคนี หอจะนำมาประมวลไว้ได้ดังนี้

ก. กำเนิดของพระอัคนี

ตามความเห็นของคนอินเดียในสมัยพระเวท พระอัคนี คือไฟที่มีอยู่บนฟ้า ไฟในบรรยากาศ และไฟบนโลก ดังได้กล่าวมาแล้ว พระอัคนีเหล่านี้มีกำเนิดต่างกันดังต่อไปนี้

1. กำเนิดจากไม้ธอร์ณี*

วิธีการก่อไฟของชาวอารยัน ใช้น้ไม้แห้งสองชิ้นสีกัน ไม้แห้งสองชิ้นนั้น เรียกว่า ธอร์ณี และวิธีการก่อไฟโดยใช้น้ไม้ธอร์ณีนั้นมี 2 วิธี วิธีหนึ่ง เอาไม้ธอร์ณีชิ้นหนึ่งวางไว้ข้างล่าง สมมุติว่าเป็นตัวเมีย และเอาไม้ธอร์ณีอีกชิ้นหนึ่งวางขวาง สมมุติว่า เป็นตัวผู้ จากนั้นเอามือกดลงไปมาจนเกิดความร้อนพอที่จะลุกเป็นไฟได้** ส่วนอีกวิธีหนึ่ง เอาไม้ธอร์ณีสองชิ้น เช่นเดียวกับวิธีแรก แต่ชิ้นที่อยู่ข้างล่าง เจาะ เป็นรูตรงกลาง วางรองรับไม้ธอร์ณีชิ้นบน หรือเรียกว่า ตัวสว่านไฟ (pramantha) และชิ้นไม้ตัวบนจะมีสายทำนองเดียวกับสายธนู โดยพันสายไว้กับไม้ชิ้นบนนี้ 2-3 รอบ เมื่อคนผู้สีไฟชักคันธนู ไม้ธอร์ณีจะหมุน และปลายไม้ธอร์ณีชิ้นบนจะเสียดสีกับชิ้นล่าง จนเกิดความร้อนและในที่สุด ได้ลุกเป็นไฟขึ้นมา กำเนิดพระอัคนีในลักษณะนี้ คัมภีร์ฤค เวทกล่าวว่า "ไม้ธอร์ณีทั้งสองให้กำเนิดพระอัคนี ผู้เป็นเสมือน เด็กเกิดใหม่ ผู้คำจมนมนุษย์ทุกหมู่เหล่า (และ) ผู้ชำนาญในการ

* ธอร์ณี (arāṇī) ประกอบรูปศัพท์ จากธาตุฤ (\sqrt{r}) ลง อนิ (ani) ปัจจุบันในนามกิตก์ แปลว่า "การหมุนไป" หรือ "การไหลไป" หมายถึงไม้สีไฟทางศาสนาของชาวอารยัน (Whitney, 1973: 434)

** คนไทยในชนบทในสมัยโบราณ เมื่อมีความต้องการไฟได้นำไม้แห้ง 2 ชิ้นมาสีกัน ในลักษณะเดียวกับวิธีสีไฟวิธีแรกของอินเดีย แต่ไม้แห้งที่นิยมนำมาเป็นไม้สีไฟ คือไม้ไผ่ เพราะมีความเหนียว แข็งแรง และ เกิดเป็นไฟได้เร็วกว่าไม้ชนิดอื่น เชื้อที่ไขล่อให้ไฟติด คือปุยนุ่น หรือฝอยละเอียดที่ขูดจากไม้ไผ่นั้นเอง

บวงสรวง"¹

ชาวอารยันย่อมรู้ดีว่า การสไฟโดยใช้ไม้ธรรณีเสียดสีกัน โดยเฉพาะการสไฟที่ต้องใช้ ไม้ธรรณีขึ้นบนกับชั้นล่างนั้นจะต้องออกแรงมาก คัมภีร์ฤคเวท นอกจากจะกล่าวไว้ว่า พระอัคนีเกิด มาจากไม้ธรรณีโดยตรงแล้ว ยังถือว่า พระอัคนีเป็นบุตรของพลังด้วย² พลังในที่นี้ หมายถึงพลัง ของคน

ในคัมภีร์ฤคเวทอีกบทหนึ่ง พระอัคนีได้ชื่อว่าเป็นลูกของคน เพราะคนให้กำเนิดพระอัคนี โดยใช้มือทั้งสองสีหรือป็นไม้ธรรณีจน เกิด เป็นไฟขึ้นมา³

¹RV.V.9.3

uta sma yam sisum yathā navam janistārāṇī /
dhartāram manusīnām visāmagṇim svadhvaram //

ดูเปรียบเทียบ RV.III.29.2 = SV.I.79

aranyornihito jatavedā garbha iva sudhito garbhiniṣu /
dive diva īdayo jāgrvadbhīr haviṣmadbhīr manuṣyebhir agniḥ //

แปลความว่า พระอัคนี ชาติเวทัส อาศัยอยู่ในไม้ธรรณีทั้งสอง เปรียบเหมือนลูกอ่อน ที่กำลังนอนอยู่ในครรภ์ของหญิงทั้งหลาย วันแล้ววันเล่า พระอัคนีผู้ที่มนุษย์ทั้งหลายเผ่าดู และบูชา บวงสรวงด้วย เครื่องบวงสรวงทั้งหลาย

²RV.III.141

. . . sahasaputro agniḥ socikesah /

³RV.VII.1.1

agniṃ naro dīdhitibhir aranyorhastacyutī janayanta prasastam /

อนึ่ง หลังของคนที่ใช้ในการสืพนั้นมาจากมือทั้ง 10 นิ้ว และนิ้วมือทั้ง 10 นิ้วนี้ คัมภีร์ฤคเวทถือว่า เป็นลูกสาวของตวัษฏฤ * (tvastṛ) ผู้ให้กำเนิดพระอัคนีตั้งข้อความกล่าวว่า "ธิดาผู้่องไวของตวัษฏฤทั้ง 10 คน ได้ให้กำเนิดบุตรคนนี้อยู่แห่งข่านไปทั่วจักรวาล"⁴

ในฐานะที่พระอัคนีเกิดจากไม้อร์ณี และไม้อร์ณีคือไม้แห้งที่มาจากพืชหรือต้นไม้ทั้งหลาย ประการหนึ่ง และเมื่อชาวอารยันสังเกตเห็นไฟป่าซึ่งเกิดขึ้น เพราะการเสียดสีกันเองของไม้แห้ง ประการหนึ่ง คัมภีร์ฤคเวทจึงกล่าวว่า พระอัคนีเป็นลูกอ่อน หรือเป็นเชื้อของพืชทั้งหลาย⁵ ในบางกรณีกกล่าวว่า ไม้ให้กำเนิดพระอัคนี⁶ และในฐานะที่พระอัคนีเกิดจากไม้นี้ พระองค์จึงได้รับ ฉายานามว่า กฤปิฏโยนิ⁷ (kṛpīṭayoni) แปลว่า ผู้มีกำเนิดจากไม้

จากการที่พระอัคนี เกี่ยวข้องกับไม้อร์ณีในฐานะ เกิดจากไม้อร์ณี หรือ เป็นลูกของอร์ณี ดังกล่าว เราอาจจะถือว่า ไม้อร์ณีทั้งสอง เป็นบิตามารดาของพระอัคนี โดยที่ไม้อร์ณีชั้นบน เป็นบิตา ชั้นล่าง เป็นมารดา หากจะ เปรียบเทียบกับมนุษย์แล้ว เราก็ต้องถือว่า พระอัคนี เป็นเทพที่มีบิตา มารดาโดยสมบูรณ์ แต่มีข้อที่น่าสังเกตหลายประการ เกี่ยวกับพระอัคนีในฐานะ เป็นลูกของไม้อร์ณี ทั้งสองดังนี้

1) พระอัคนีไม่อยู่ในฐานะ เป็นลูกที่บิตามารดา คืออร์ณีทั้งสองจะต้อง เลี้ยงดูในลักษณะ ปกติ เพราะหลังจากที่บิตามารดาก่อกำเนิดพระองค์ขึ้นมาแล้ว พระอัคนีจะกลืนกินบิตามารดาของ

*ตวัษฏฤ ตามรูปศัพท์แปลว่า ข่างไม้ แต่ในที่นี้ ตวัษฏฤ เป็นพระนามเทพเจ้าในสมัย พระเวท ผู้เป็นช่างสวรรณ (Macdonell, 1977: 114)

⁴RV.I.95.2

dasemam tvasturjanayanta garghamatandrāso yuvatayo vibhr̥tram /

⁵RV.II.1.14

RV.III.1.13

⁶RV.X.79.7

⁷RV.X.28.8

ตัวเอง ดังปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทว่า "โอ สวรรค์และโลก ข้าฯ ขอบอกความจริงกะท่านทั้งสอง ว่า เด็กคนนี้ เมื่อเกิดมาย่อมกลืนกินมิตามารดา"⁸

การกลืนกินมิตามารดาของตนหลังจากที่มิตามารดาให้กำเนิดแล้ว คงมีแต่พระอัคนี พระองค์เดียวเท่านั้น เพราะธรรมชาติของพระองค์ เป็นเช่นนั้น^{*}

2) เมื่อมิตามารดาของพระอัคนีถูกกลืนกินแล้ว แม้พระองค์จะไม่มีผู้เลี้ยงดู พระองค์ก็เจริญเติบโตขึ้นมาได้ เรื่องนี้ฤๅษีผู้รจนาคัมภีร์ฤคเวทเห็น เป็นสิ่งมหัศจรรย์ คัมภีร์ฤคเวทบทหนึ่ง กล่าวว่่า "มหัศจรรย์จริง ๆ ที่เด็กหนุ่มคนนี้เจริญเติบโตขึ้นมาได้โดยไม่ต้องอาศัยคัมภ์น้ำนมของมารดา"⁹

3) การเกิดของพระอัคนีโดยไม่มีอริทั้งสองนั้น ย่อมมีขึ้นบ่อย และหลายครั้ง ซึ่งหมายถึง การสืบทอดของชาวอารยัน ในชีวิตประจำวันและการบวงสรวง ด้วยเหตุนี้ พระอัคนีจึงได้ชื่อว่า เป็นคนหนุ่มหรือผู้มีอายุน้อยที่สุด¹⁰ และในขณะเดียวกัน พระองค์ก็ได้ชื่อว่า เป็นพระราชาโบราณ¹¹

⁸RV.X.79.4

tadvāmṛtam rodasī pra bravīmi jāyamāno mātārā garbho atti /

* นายทริค เรื่องฤๅษี (2513: 71) ได้ประพันธ์ข้อความตอนหนึ่ง เกี่ยวกับกำเนิดของ พระอัคนีจากไม้สีไฟซึ่ง เป็นการ เสริมบทสวดในคัมภีร์ฤคเวทข้างต้นนี้ว่า "โอ พระอัคนีเจ้าเอ๋ย พระองค์องค์เดียวเท่านั้นที่เสวยพระชนกชนนีโดยปราศจากโทษ เพราะธรรมชาติของพระองค์ เป็นเช่นนั้น พระองค์เป็นกำพร้าแต่วันที่ลืมตาเห็นโลก พระชนกชนนีผู้มีบุญน้อย ไม่สามารถจะถนอม เลี้ยงพระฤๅษี เช่นพระองค์ได้ . . ."

⁹RV.X.115.1

citra icchisortarunasya vaksatho no yo mātārāvapyeti dhātave /

¹⁰RV.X.4.2

yaviṣṭna . . . /

¹¹RV.X.4.1

pratna rājan . . . /

พระองค์หนึ่ง เพราะถือว่า พระอัคนี เป็น เทพองค์แรกที่ให้กำเนิดการบวงสรวง และคำว่า "ราชาโบราณ" เป็นคุณลักษณะที่ควบคู่กับความ เป็นหนุ่มของพระองค์

2. กำเนิดจากอิทา* หรือพิธีกรรม

ในสมัยพระเวท การแสดงออกซึ่งความ เคารพสูงสุดคือ เทพเจ้าที่ชาวอารยัน เคารพนับถือได้แก่ การบูชาบวงสรวงหรือเรียกว่า พิธีกรรมบวงสรวง¹² ในพิธีกรรมบวงสรวง ทางศาสนานั้น นอกจากจะมีพระอัคนีเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมแล้ว¹³ ยังมีอิทาหรือบทสวดสฤติ เป็นองค์ประกอบอีกส่วนหนึ่งด้วย คัมภีร์ฤค เวทกล่าวว่า พระอัคนี เป็นลูกของอิทา¹⁴ หรือพิธีกรรม¹⁵ แต่ในคัมภีร์ฤค เวทอีกบทหนึ่งกล่าวว่า พระอัคนี เป็นหลานของฤตะ¹⁶ (ṛta) ซึ่งหมายถึงพิธีกรรม ทางศาสนา**

* อิทา (iṭā) หรืออิทา (idā) มาจากธาตุ อิท (√ iḍ) ประกอบด้วย อ บัจจย (a) ในนามกิตก์ แปลว่า บทสวดสฤติในพิธีกรรม

¹²S. Radhakrishnan, Religion and Society (London: George Allen and Unwin, 1966), p.141.

¹³RV.III.29.4

¹⁴RV.III.29.3

¹⁵RV.VI.48.5

¹⁶RV.III.20.2

** ฤตะ (ṛta) คือกฎของจักรวาล เป็นกฎอมตะ หรือกฎที่แน่นอนตายตัวของสรรพสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาล เช่น การขึ้นไปของดวงอาทิตย์และดวงดาวต่าง ๆ บนท้องฟ้า ทำให้เกิดการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนเป็นกลางวัน กลางคืน และฤดูกาลต่าง ๆ ในสมัยพระเวท ชาวอารยันถือว่า พระวรุณ เป็นผู้สร้างและรักษาควบคุมกฎของฤตะ ฉะนั้น บรรดาสิ่งต่าง ๆ จะต้องเป็นไปตามกฎของพระวรุณ โดยมีฤตะเป็นหลัก (Radhakrishnan, 1948: 78-79).

นอกจาก ฤตะ จะมีความหมายตามที่ราชกฤษณ์อธิบายแล้ว ฤตะ ยังหมายถึงหลักแห่งศีลธรรม ความถูกต้องหรือสิทธิอันชอบธรรมของมนุษย์ รวมทั้งพิธีกรรมทางศาสนาด้วย (Macdonell, 1981: 11).

3. กำเนิดจากน้ำและก้อนเมฆ

ในคัมภีร์ฤคเวทมีข้อความตอนหนึ่ง กล่าวสดุดีพระอัคนีว่า "โอ พระอัคนี ท่านส่องรัศมีตลอดวัน ท่านเกิดมาจากน้ำและหิน"¹⁷ อีกบทสวดหนึ่งกล่าวว่า "น้ำเลี้ยงดูพระอัคนีมา"¹⁸ และน้ำที่เลี้ยงดูพระอัคนีมาถือว่าเป็นมารดาของพระองค์ โดยที่มักกล่าวในคัมภีร์ฤคเวทว่า "พืชทั้งหลายรับพระอัคนีเป็น เชื้อตามฤดูกาลแล้วน้ำผู้เป็นมารดาทั้งหลายยังพระองค์ให้ถือกำเนิดขึ้นมา"¹⁹

นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์ฤคเวทบทอื่น ๆ กล่าวว่า พระอัคนีเป็นลูกหรือหลานของน้ำทั้งหลาย²⁰ (apām napāt) ในบางกรณีก็กล่าวว่า เป็นเชื้อหรือลูกอ่อนของน้ำ²¹ (apām garbha) ดังนั้น คำทั้งสอง คือ อปาม นปาด และ อปาม ครรภะ จึงเป็นฉายานามของพระอัคนี

น้ำที่คัมภีร์ฤคเวทอ้างว่า ให้กำเนิดหรือเป็นมารดาของพระอัคนีนั้น เราอาจมองได้ 2 ทาง คือ น้ำทั้งหลายที่มีอยู่บนผิวพื้นโลก ได้แก่ มหาสมุทรหรือกระแสน้ำทั่วไป อีกทางหนึ่ง ได้แก่ น้ำทั้งหลายซึ่งมีอยู่ที่อื่นนอกเหนือจากน้ำบนผิวพื้นโลก หากเราจะตีความว่า พระอัคนีเกิดจากน้ำทั้งหลายบนผิวพื้นโลก โดยที่ฤๅษีผู้รจนาคัมภีร์ฤคเวท เมื่อสังเกตเห็นพระอัคนี (ดวงตะวัน) โผล่ขึ้นมาจากมหาสมุทรในตอน เช้าหรือตกไปในเวลา เย็น อาจจะ เกิดความคิดขึ้นว่าพระอัคนีพักอยู่

¹⁷RV.II.1.1

tvamagne dyubhistvamāsusuksanistvamadbhyastvamasmanaspari /

¹⁸RV.VI.48.5

¹⁹RV.X.91.6

tamoṣadhirdadhire garbhamṛtviyaṃ tamāpo agniṃ janayanta
mātarah /

²⁰RV.III.9.1=VS.VIII.24

²¹RV.I.70.2

RV.III.1.12-13

RV.VII.9.3

ในน้ำ และมีน้ำ เป็นแหล่งกำเนิดของพระองค์ก็น่าจะเป็นข้อยุติที่จะตีความต่อไป แต่ใจความในบทต่อมาที่ว่า "พืชทั้งหลายรับพระอัคนีไว้ น้ำทั้งหลายผู้เป็นมารดาของกำเนิดพระอัคนีขึ้นมา" มีอะไรบางอย่างทิ้งไว้ให้เราคิดและตีความ ฉะนั้น น้ำหรือมหาสมุทรที่คัมภีร์ฤคเวทอ้างถึงว่าเป็นแหล่งกำเนิดพระอัคนีนั้น คงมิได้หมายถึงน้ำบนพื้นโลกเท่านั้น เพราะคำว่ามหาสมุทร หรือทะเล ในความหมายของคนอินเดียโบราณ นอกจากจะถือว่า มีปรากฏอยู่บนผิวพื้นโลกแล้ว ในบรรยากาศชาวอารยันยังถือว่า มีมหาสมุทรหรือทะเลด้วย

ในแง่บุคลาธิษฐาน มหาสมุทรหรือทะเลได้แก่ ก้อนเมฆที่อุ้มน้ำไว้และลอยอยู่ในบรรยากาศ บางทีเรียกว่า ไค²² และถึงว่าน้ำฝนที่ตกลงมาบนผิวพื้นโลกเป็นน้ำนมของไค ฉะนั้น บทสวดบางบทของคัมภีร์ฤคเวท นอกจากจะกล่าวถึงพระอัคนีว่า เป็นลูกของน้ำหรือมีน้ำเป็นมารดาโดยตรงแล้ว ยังกล่าวว่า พระอัคนี เป็นไคผู้ซึ่งส่งเสียงร้องกระหึ่มไปทั่วทั้งสวรรค์และโลก และไคนั้นถือว่า เจริญเติบโตขึ้นมา (ฟักตัว) บนดักของน้ำซึ่งหมายถึงก้อนเมฆ ดังข้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์ฤคเวทกล่าวว่า "พระอัคนีผู้เป็นไคผู้ กำลังส่งเสียงร้องไปทั่วสวรรค์และโลก พระองค์มาถึงขอบ (ยอด) สูงสุดของสวรรค์ด้วยแสงอันยิ่งใหญ่ พระองค์คือไคผู้ซึ่ง เจริญขึ้นบนดักของน้ำ"²³

พระอัคนี ในบทสวดสดุดีนี้ หมายถึงพระอัคนีในก้อนเมฆ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์แห่งเมฆฝนในบรรยากาศ และเป็นที่น่าสนใจเถิดว่า เมื่อคัมภีร์ฤคเวทอ้างว่าก้อนเมฆนั้นเป็นไค และไคคือพระอัคนีแล้ว ยังกล่าวว่า พระอัคนีเป็นลูกของไคคือก้อนเมฆด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์ฤคเวทกล่าวว่า "เพื่อความสุอันสูงสุด ข้าฯ ย่อมปรารถนาเพื่อการบวงสรวงพระอัคนี ผู้ถือเครื่องบวงสรวง คนทั้งหลาย เรียกพระองค์ว่า ผู้มีชีวิต ผู้เป็นลูกของก้อนเมฆ"²⁴

²²คัมภีร์ฤคเวท (AV.IV.39.2) ถือว่า แผ่นดินคือแม่ไค พระอัคนีเป็นลูกของไค คือแผ่นดินนั้น (prthivi dhenustasyāḥ agnirvatsah)

²³RV.X.8.1

pra ketunā brhata yātyagnirā rodasī vrsabho roravīti
divāscidantām upamām udānalapāmupasthe mahiṣo vavardha //

²⁴yajñāsāham duva īse' gniṃ pūrvasya sevasya /
adreh sānumāyumāhuh //

4. กำเนิดจากพระอินทร์และพระวิษณุ

ปรากฏการณ์ของฟ้าแลบ ฟ้าร้องและฟ้าผ่า เราถือว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับเมฆฝนในบรรยากาศ แต่ในทางศาสนา ชาวอารยันมองปรากฏการณ์เหล่านี้ต่างออกไปว่า สิ่งเหล่านี้เป็นวีรกรรมของพระอินทร์ผู้เป็นเทพนักรบ เมื่อพระองค์ใช้อาวุธคือวัชระ หรือ วิหุตยิงวละ (vala) คือปรากฏการณ์อันแข็งแกร่งของก้อนเมฆที่กั้นน้ำฝนไว้ เมื่อวัชระพุ่งไปกระทบกับปรากฏการณ์ดังกล่าว จะเกิดแสงพระอัคนีขึ้นมา (ฟ้าแลบ) ในขณะเดียวกันก็จะมีเสียงดังกระหึ่มไปทั่วสวรรค์และโลก ฉะนั้น ชาวอารยันเมื่อมองเห็นแสงไฟเกิดขึ้นมาในลักษณะนี้จึงถือว่าพระอินทร์ เป็นผู้ให้กำเนิดพระอัคนีในระหว่างคืนหรือก่อนเมฆทั้งสอง ดังมีคำบรรยายในคัมภีร์ฤคเวทตอนหนึ่งว่า "โอ คนทั้งหลาย ผู้ใด เป็นนักรบในสงครามยังพระอัคนีให้เกิดระหว่างคืนทั้ง 2 ก้อน, ผู้นั้นคือพระอินทร์"²⁵

คัมภีร์ฤคเวท เมื่ออ้างเอาพระอินทร์เป็นผู้ให้กำเนิดพระอัคนีแล้วยังอ้างเอาพระวิษณุให้กำเนิดพระองค์อีกด้วย ดังบทสวดตอนหนึ่งกล่าวว่า "ท่านทั้งสอง (อินทร์-วิษณุ) ได้สร้างห้องโลกอันกว้างใหญ่ เพื่อการบวงสรวงและยังพระสุริยะ อุษาเทวีและพระอัคนีให้เกิดขึ้น"²⁶

5. กำเนิดจากอุษาเทวี

ก่อนหน้าที่พระสุริยะซึ่งถือว่าเป็นรูปหนึ่งของพระอัคนีจะปรากฏขึ้นบนท้องฟ้า จะมีปรากฏการณ์ของ เทพอัศวิน (กึ่งมืดกึ่งสว่าง) และติดตามมาด้วยแสงสีทองอ่อน ๆ ของอุษาเทวีซึ่งมีความสวยงามยิ่งนัก จากนั้น ก็เป็นแสงสุริยเทพหรือดวงตะวัน ฉะนั้น คัมภีร์ฤคเวทจึงกล่าวว่า อุษาเทวีเป็นแม่ผู้ให้กำเนิดพระอัคนีดังข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า "แสงทั้งหลายของอุษาเทวีเหล่านี้ ปรากฏขึ้นทางทิศตะวันออกขณะที่แสงทั้งหลายขึ้นไปส่องรัศมีสว่างไสว นางได้ให้กำเนิดพระสุริยะ การบวงสรวง และพระอัคนี ความมืดอันไม่น่าปรารถนาทางด้านทิศปราจีน

²⁵ RV.II.12.3

yo asmanorantaragnim jajāna samvrksamatsu sa janāsa indrah /

²⁶ RV.VII.99.4

(indravisṇu) urum yajñāya cakrathuru lokam janayantā
sūryamusasamagnim /

ได้หายไป”²⁷

กำเนิดพระอัคนีในลักษณะนี้ เราอาจตีความได้ว่า ชาวอารยันอาจมองในแง่ลำดับ ก่อนหลังของปรากฏการณ์ของอุษา เทวีและสุรย เทพ โดยถือว่า แสงของอุษา เทวีนั้นปรากฏขึ้นมา ก่อนแสงรุ่งโรจน์ของพระสุรยะ ซึ่งก็คือแสงพระอัคนีนั่นเอง

6. กำเนิดจากเทพอื่น ๆ

นอกจากชาวอารยันจะมองลำดับก่อนหลังของปรากฏการณ์ดังกล่าวแล้ว ยังมองถึงลักษณะรวม ๆ เช่น ความ เรืองรอง หรือแสงสว่างของพระอัคนีในสวรรค์ด้วย ความ เรืองรองนั้น นอกจากจะมีอยู่ในสวรรค์แล้วยังส่องมายังโลก และถือว่าเทพเจ้าทั้งหลาย ในสวรรค์ประทานมาสำหรับชาวโลก โดยแนวคิดนี้ พระอัคนีได้กลายเป็นศูนย์กลางของโลก และมีกำเนิดจากเทพทั้งหลาย ตั้งใจความของบทสวดสุดท้ายที่หนึ่งของ “พระอัคนี (องค์นี้) เป็นหัวหน้าสวรรค์ เป็นศูนย์กลางของโลก เป็นผู้คุ้มครองสวรรค์และโลกชั่วนิรันดร์ โอ วิศวานระ เทพทั้งหลายให้กำเนิดท่าน เป็นเทพและเป็นแสงสว่างสำหรับชาวอารยัน”²⁸

พระอัคนีตามบทสวดนี้ได้แก่แสงสว่างของสุรย เทพที่ส่องมายังโลกนั่นเอง และไม่เพียง แต่เทพเจ้าทั้งหลายจะให้กำเนิดพระอัคนีในรูปแสงสว่างเท่านั้น แต่ยังให้กำเนิดพระอัคนีเพื่อการ บวงสรวงด้วย จะเห็นได้จากข้อความในคัมภีร์ฤค เวทกล่าวบรรยายว่า “เทพทั้งหลายนำบทสวด ขึ้นมาก่อน จากนั้นจึงสร้างพระอัคนีและ เครื่องบวงสรวง พระอัคนีเป็นผู้รักษากฎของการบวงสรวง ฟ้า ดินและน้ำ ภูพระองค์”²⁹

²⁷ RV.VII.78.3

tā u tyāḥ pratyadr̥sr̥anpurastāj̄jyotiryacchatīrusaso vibhātih /
ajījanantsūryam yajñīnamagnimapācinam tamo agādajustam //

²⁸ RV.I.59.2

mūrdhā divo nabhiragnih pṛthivyā athābhavadaratī rodasyoh /
tam tvā devāso' janayanta devam vāisvānara jyotiridāryāya //

²⁹ RV.X.88.8

sūktavākam prathamamādidagnimādidhvirajanayanta devāh /
sa eṣām yajño' bhavattanūpāstam dyāurveda tam pṛthivi tamāpah //

7. กำเนิดจากฟ้าและดิน

ความคิด เรื่องฟ้าและดินหรือสวรรค์และโลก ให้กำเนิดเทพเจ้าทั้งหลาย ได้รับความนิยมในสมัยพระเวทมาก ทั้งนี้ คงเป็นเพราะชาวอารยันถือว่า ฟ้าคือที่อยู่ของทวยเทพ และปิดฤดูทั้งหลาย ผู้มีความ เรืองรองหรือแสงสว่างอัน เป็นลักษณะของ เทพบนสวรรค์

เกี่ยวกับพระอัคนี ชาวอารยัน เมื่อสัง เกด เห็นความ เรืองรองบนท้องฟ้า ก็คิดว่าพระอัคนีมีอยู่บนฟ้าด้วย แต่รูปที่ปรากฏในสายตา คือดวงตะวัน เมื่อดวงตะวัน เป็นรูปหนึ่งของ พระอัคนี คัมภีร์ฤค เวทจึงกล่าวว่า ฟ้าคือพ่อผู้ให้กำเนิดพระอัคนี ดังข้อความในคัมภีร์ฤค เวทกล่าวว่า "พระอัคนี เป็นอมรรตัย เทพ เมื่อฟ้าผู้มีพลัง ได้ให้กำเนิดพระอัคนี ด้วยพลังของพระองค์"³⁰

ในบางแห่งกล่าวว่า พระอัคนี เป็นลูกของฟ้า³¹ และ เมื่อคัมภีร์ฤค เวทอ้างเอาฟ้า เป็นพ่อ ก็มักจะอ้าง เอาดินซึ่ง เป็นนามธรรมคู่กันว่า เป็นแม่ของพระอัคนี ฉะนั้นจึงมีคัมภีร์ฤค เวทอีกหลายบท อ้างว่า พระอัคนี เป็นลูกของฟ้าและดินหรือสวรรค์และโลก³²

กำเนิดของพระอัคนีทั้ง 7 ประการดังกล่าวมาแล้วนี้ เป็นแนวความคิดที่ได้จากคัมภีร์ ฤค เวท เป็นส่วนใหญ่ และวรรณคดีพระ เวทอีกชุดหนึ่งคือคัมภีร์พราหมณะ มีความ เห็นเกี่ยวกับกำเนิด พระอัคนี ดังนี้

³⁰RV.X.45.8

agniramrto' bhavadvayobhisadyadenam dyāurjanayatsuretāḥ /

³¹RV.IV.15.6

divaḥ sisum . . . /

RV.III.25.1

agne divaḥ sunurasi . . . /

³²RV.X.1.2

sa jāto garbho asi rodasyoragne cārurvibhrta osadhīsu /

ดู เปรียบ เทียบ RV.X.2.7

yam tvā dyāvaprthivī yam tvāpastvastā yam tvā sujanimā

jajāna /

คัมภีร์ศตปถพราหมณะกล่าวว่า พระอัคนีเป็นลูกของฟ้า³³ ลูกหรือหลานของน้ำ³⁴ และเป็นลูกของพืช³⁵ แนวคิดเหล่านี้จะเห็นว่า เป็นแนวคิดที่ตรงกันกับคัมภีร์ฤคเวทดังกล่าวมาแล้ว

อย่างไรก็ตาม มีข้อที่น่าสังเกตบางประการในคัมภีร์ศตปถพราหมณะ ซึ่งต่างไปจาก คัมภีร์ฤคเวทที่ว่า พระประชาบดี ได้รับยกย่องว่าเป็นเทพบิดรของมวลเทพ³⁶ พระองค์เป็นทุกสิ่งทุกอย่าง³⁷ ฉะนั้น นอกจากคัมภีร์ศตปถพราหมณะจะถือว่าพระอัคนีมีฟ้าเป็นพ่อ เป็นลูก หรือหลานของน้ำและพืชทั้งหลายแล้ว ยังกล่าวว่า พระประชาบดีสร้างพระอัคนีขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่คือสวรรค์และโลกด้วย ดังจะเห็นได้จากเรื่องราวตอนหนึ่ง ในคัมภีร์ศตปถพราหมณะว่า

เมื่อพระประชาบดี สร้างพระอัคนีขึ้นมาแล้ว พระอัคนี หอเกิดมาแล้วก็เริ่มเผาผลาญโลกนี้ทั้งหมด ดังนั้น ความเดือดร้อน (สับสน) ก็เกิดขึ้น ในคราวนั้น บรรดาสัตว์โลก เกิดความไม่พอใจ จึงเข้าพบพระอัคนี เพื่อจะทัดทาน (พระองค์) เมื่อทนไม่ได้พระอัคนีก็เข้าไปหาคน (บุรุษ)

พระอัคนีกล่าวว่า ข้า ไม่อาจอดทนต่อสิ่งนี้ได้ เอาเถิด ขอให้ข้าเข้าไปในตัวท่าน เมื่อให้ข้า เกิดมาแล้ว ท่านจงเลี้ยงดูข้า และเมื่อท่านยังข้า ให้เกิดมาแล้ว และเลี้ยงข้า ในโลกนี้ แล้วข้า จะให้ท่านเกิดและเลี้ยงท่านในโลกหน้า คนตอบว่า "ตกลง"³⁸ (ตามที่พระอัคนีเสนอเงื่อนไข)

^{33'} SBr.VI.7.2.2

^{34'} SBr.VI.4.4.8

^{35'} SBr.VI.8.2.4

^{36'} SBr.I.3.5.10

^{37'} SBr.VI.8.2.4

^{38'} SBr.II.3.3.1-2

sa yatrāgnim sarsrje sa idam jātaḥ sarvameva dagdhum dadhra ityevābilameva tā yāstarhi prajā āsustā hāinam sampeṣṭum dadhire so' titikṣamānaḥ puruṣamevābhyeyāya //1//

sa hovāca / na vā ahamidam titikṣe hanta tvā praviśāni taṃ mā janayitvā bibhr̥hi sa yathāiva mām tvāmasmilloke janayitvā bharisyasyevamevāham tvamamuṣmilloke janayitvā bharisyāmīti tathāiti taṃ janayitvābibhah //2//

คัมภีร์สาขายานพราหมณะกล่าวไว้ตรงกันกับคัมภีร์ศคปถพราหมณะว่า พระประชาบดี ให้กำเนิดพระอัคนี แต่มีรายละเอียดต่างออกไปว่า "เมื่อพระประชาบดีปรารถนาบุตร พระองค์จึงบำเพ็ญตบะ และจากการบำเพ็ญตบะนั้น เทพ 5 องค์คือ พระอัคนี พระวายุ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และอุษาเทวีองค์ที่ 5 ได้กำเนิดขึ้นมา"³⁹

ส่วนคัมภีร์โอด เรยพราหมณะมีความเห็นว่า พระวายุหรือลม เป็นหัวใจหรือเป็นผู้ให้กำเนิดพระอัคนี ดังข้อความว่า "พระอัคนี เมื่อลอยขึ้นสูงย่อมเข้าไปสู่พระวายุ และพระอัคนีนั้น ถูกรับไว้ภายใน พระอัคนีเกิดมาจากพระวายุ เพราะว่า พระอัคนี เมื่อถูกคนสืออยู่ ย่อมเกิดขึ้นจากลมปราณอันเป็นพลัง"⁴⁰

จะเห็นว่า แนวคิดในคัมภีร์โอด เรยพราหมณะนี้สอดคล้องกับวิธีการสรีไฟ โดยใช้ไม้ธรรมาทังสองในคัมภีร์ฤค เวท เพราะการสรีไฟโดยใช้พลังจะต้องอาศัยลม เป็นพลังให้พระอัคนีเกิดขึ้นมา

จากประวัติความเป็นมาของพระอัคนีดังกล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ จะเห็นว่า พระอัคนี มีกำเนิดมากมายเกิดขึ้นหลายครั้ง เพราะผู้ให้กำเนิดพระองค์มีทั้งเทพเจ้า บุคคลและธรรมชาติต่าง ๆ เช่น น้ำ พืช ดินไม้ ก้อนเมฆ เป็นต้น สิ่งดังกล่าวเหล่านี้เราไม่อาจกำหนดแน่นอนลงไปว่า ผู้ใด สิ่งใดให้กำเนิดพระองค์เป็นครั้งแรก อาจเป็นไปได้ว่า ฤๅษีชาวอารยัน ต่างก็พรรณนากันไปตามความเชื่อของคน

³⁹ SāṅkBr.VI.I

prajāpati prajāpatikāmah tapo' tapyata /
tasmāttaptādpañcājāyantāgnirvāyvādityāscandramāsusah
pañcamī //

⁴⁰ AitBr.VIII.28

agnirvāi udvānvāyumanupravisati / so' ntardhiyate /
vāyuragnirjāyate prānāddhi balādmathyamāno' dhijāyate //

อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์ฤค เวทบางบทมีใจความที่กล่าวถึงลำดับการ เกิดของพระอัคนีไว้ว่า "ครั้งแรกพระอัคนีเกิดขึ้นในสวรรค์ ครั้งที่สอง เกิดจากเราเป็นอัคนี ชาติเวทัส ครั้งที่สาม กลับมีชีวิตในน้ำทั้งหลาย ผู้มีศรัทธาได้สดุดีและจุดพระองค์ให้สว่างไสวในวันนั้นคร" ⁴¹

จากบทสวดสดุดีนี้ เราอาจตีความได้ว่า ชาวอารยันถือว่าพระอัคนีมีอยู่ในสวรรค์ (ฟ้า) ก่อน ต่อมาเทพเจ้าได้นำพระอัคนีมาประทานแก่ชาวโลก เพื่อเป็นแสงสว่างและเพื่อการบวงสรวง จากนั้น พระอัคนีจึงกลายมาเป็นไฟบนโลก เรียกว่า อัคนี ชาติเวทัส (agni jātavedas) โดยพระมาตริศวัน เป็นตัวแทน เทพเจ้า นำพระอัคนีมายังโลก ดังข้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์ฤค เวท กล่าวไว้ว่า "พระมาตริศวันได้นำพระอัคนีผู้รุ่งเรือง ผู้เป็นองค์แห่งการบวงสรวง ผู้คุ้มครองอย่างยิ่ง ทุตผู้บรรลจุดประสงค์ได้อย่างรวดเร็ว ผู้มีกำเนิด 2 ครั้ง ผู้เป็นดุจทรัพย์สมบัติอันล้ำค่ามามอบ เป็นของขวัญแก่ฤษีภฤคุ" ⁴²

จากบทสวดสดุดีนี้ เราจะเห็นว่า ชาวอารยันมีไฟหรือพระอัคนีเพื่อบวงสรวง เพราะพระมาตริศวันผู้ เป็น เทพเจ้าแห่งลมซึ่งได้นำพระองค์มาจากสวรรค์แล้วมอบให้ฤษีภฤคุผู้เป็นตัวแทนของมนุษย์ เพื่อเป็นของขวัญอันล้ำค่าจากเทพเจ้าทั้งหลาย และอาจถือว่าเป็นการ เกิดขึ้นครั้งที่ 2 ของพระองค์

อย่างไรก็ตาม เมื่อชาวอารยันแบ่งจักรวาลของคนออกเป็น 2 ส่วน คือสวรรค์และโลก คัมภีร์ฤค เวทก็ถือว่าพระอัคนี เป็นลูกผู้เกิด 2 ครั้ง ⁴³ (dvijanman) ทั้งบางทีก็ว่าลูกสองแม่ ⁴⁴ (dvimātā)

⁴¹RV.X45.1

divaspari prathamam jajñe agnirasmaddvitīyam parijātavedah /
trīyamapsu nrmanā ajasramindhāna enam jarate svādhiḥ //

⁴²RV.I.60.1

vahnim yāsasam vidathasya ketum supravīyam dūtām sadyo' rtham /
dvijanmanam rayimiva praśastam rātim bharadbhrgave
matarisvā //

⁴³RV.I.140.2

RV.I.149.4

⁴⁴RV.I31.2

คำทั้งสองนี้ ถึงแม้ว่าถึงแม้ว่าจะมีนักปราชญ์ทางภาษาสันสกฤตบางท่าน เช่น กริฟฟิธ (Griffith) อธิบายว่า หมายถึงไม้ธรรมาทั้งสี่⁴⁵ สำหรับสี่ไฟก็ตามแต่ผู้บรรยายไว้ต่างกัน เช่น คัมภีร์ฤค เวทบทหนึ่งอ้าง เอากำเนิดสูงสุดของพระอัคนีในรูปของพระอาทิตย์ และที่อยู่ต่ำลงมาได้แก่ พระอัคนีในบรรยากาศ ในรูปของสายฟ้า⁴⁶ อีกสองบท อ้างเอาพระอัคนีในสวรรค์และโลก⁴⁷ ส่วนอีกบทหนึ่งกล่าวว่า พระอัคนีถูกนำมาจากสวรรค์อันเป็นที่ประทับสูงสุด⁴⁸ แล้วจึงถูกนำมายัง โลกอีกต่อหนึ่ง⁴⁹ จากนั้นพระอัคนีก็เข้าไปอยู่ในพืชทั้งหลาย⁵⁰ แล้วกลับไปมีชีวิตอยู่ในสวรรค์อีกครั้งหนึ่ง

พระอัคนีที่คัมภีร์ฤค เวทอ้างถึง เหล่านี้ คงหมายถึงพระอัคนีที่มีอยู่บนฟ้าในส่วนที่เป็น บรรยากาศ ซึ่งชาวอารยันถือว่าพระองค์ลงมาสัมผัสกับสายฝนแล้วตกลงมาบนโลก ดังมีบทสวดอีกบทหนึ่ง กล่าวสนับสนุนว่า " เป็นปกติมา วันแล้ววันเล่า น้ำนี้ขึ้นไปแล้วย่อมตกลงมาใหม่ เมฆฝนทั้งหลาย ให้ชีวิตแก่พื้นดิน ส่วนไฟทั้งหลายให้ชีวิตแก่ฟ้า"⁵¹

จากบทสวดในคัมภีร์ฤค เวทบทนี้ พระอัคนี เป็นส่วนของสวรรค์และ เป็นสายฟ้าซึ่งอยู่กับ เมฆฝน เมฆฝนทำให้พื้นดินหรือโลกมีชีวิต เราสามารถมองเห็นวัฏจักรของพระอัคนี ในส่วนที่สัมพันธ์ กับลำดับการ เกิดของพระองค์ได้ว่า ครั้งแรกพระอัคนี เป็นสายฟ้าที่แทรกตัวอยู่ในก้อนเมฆ ค่อม่า ก้อน เมฆกลายเป็นน้ำฝน จากน้ำฝน เข้าไปแฝงตัวอยู่ในพืชหรือต้นไม้ พืชและต้นไม้ทั้งหลาย กลายมาเป็น เชื้อไฟ (ไม้แห้ง) จากควันไฟเข้าไปแทรกตัวอยู่ในกลุ่ม เมฆแล้วกลายมา เป็นน้ำฝน

⁴⁵The Hymns of the Rgveda, trans, T.H. Griffith (Delhi: Motilal Banarsidass, 1973), p.19.

⁴⁶RV.II.9.3

⁴⁷RV.III.54.1;X.45.10

⁴⁸RV.VII.2.7

⁴⁹RV.VIII.64.15

⁵⁰RV.I.141.4

⁵¹RV.I.164.51

samānametadudakamuccāityava cāhabhih /

bhūmim parjanya jinvanti divam jinvantyagnayah //

ซ้ำแล้วซ้ำอีกวนเวียนอยู่อย่างนั้น⁵²

วิญจกรตั้งกล่าวนี้อสอดคล้องกับความคิด เห็นเกี่ยวกับลำดับการ เกิดของพระอัคนีในคัมภีร์
ฤคเวทที่ว่า พระอัคนีมีการเกิดขึ้น 3 ครั้ง ครั้งแรกในสวรรค์ ครั้งที่สองบนโลก และครั้งที่สาม
กลับไปเกิดในสวรรค์อีก*

ข. ลักษณะที่อยู่

แนวคิด เรื่องที่อยู่ของพระอัคนี ของชาวอารยันในสมัยพระเวท อาจแยกพิจารณาได้

3 ลักษณะ ดังนี้

1. ลักษณะการปรากฏรูปและคุณสมบัติ

วรรณคดีพระเวทถือว่า ปรากฏการณ์ของไฟในจักรวาลทั้ง 3 ส่วนได้แก่
พระอาทิตย์ในสวรรค์ สายฟ้าในบรรยากาศ และไฟทั่วไปบนโลก ดังกล่าวมาแล้วเป็นรูปของ
พระอัคนี ปรากฏการณ์ของพระอัคนีเหล่านี้ มีแสงสว่างและความร้อนเป็นคุณสมบัติที่สำคัญ ฉะนั้น
พระอัคนีจึงมีที่พัก 3 แห่ง หรืออาศัยอยู่ในบ้าน 3 บ้าน ดังบทสวดสดุดีบทหนึ่งในคัมภีร์ฤคเวท
กล่าวว่า "โอ อัคนี ผู้เกิดจากฤคะ ท่านมีพลัง 3 พลัง ท่านมีที่พัก 3 แห่ง (และ) มีลิ้นมากถึง
3 ลิ้น และร่างทั้ง 3 ของท่านที่เทพเจ้ารับรองแล้วไปรคอย่าแยกออกจากกัน ขอท่าน
ไปรคคุ้มครองบทสวดของพวกเราด้วยร่าง เหล่านั้น"⁵³

⁵² A.B. Keith, The Religion and Philosophy of the Veda
and Upanishads, pt.I (Delhi; Motilal Banarsidass, 1976), p. 156.

* คำว่า สวรรค์ ในที่นี้คงหมายถึงฟ้าในส่วนที่เป็นบรรยากาศ หรือเรียกว่า อันตริกษะ
(antariksa)

⁵³ RV.III.20.2

agne trī te vajinā trī śadhasthā trisraste jihvā ṛtajāta
pūrvih /

triṣa u te tanvo devavātāstābhirnaḥ pāhi giro aprayucchan //

ที่ปัก 3 แห่งตามบทสวดสดุดีข้างต้นนี้ หมายถึงสวรรค์ บรรยากาศ และโลก ส่วนร่าง 3 ร่าง หมายถึง คุณสมบัติ 3 ประการของพระอัคนี ได้แก่ ปาวกะ (pāvaka) ปวมานะ (pavamāna) และ สุจิ (suci) แปลว่า ผู้บริสุทธิ์ การทำให้ผู้อื่นบริสุทธิ์ และความรุ่งเรือง ความลำดับ

บทสวดอีกบทหนึ่งในคัมภีร์ฤคเวท กล่าวสนับสนุนว่า " โอ อัคนี เราทั้งหลายรู้หลังทั้ง 3 ของท่านในที่ปัก 3 แห่ง พวกเรารู้อรูปร่างของท่าน ที่แยกออกไปในที่ทั้งหลาย"⁵⁴

อย่างไรก็ตาม ความเป็น 3 ที่เกี่ยวกับพระอัคนี เช่น ที่ปัก 3 แห่ง หรือบ้าน 3 บ้าน (tripastya) หมายถึงอะไรนั้น ในคัมภีร์ฤคเวทมิได้กล่าวไว้ตรงกัน เช่น บทหนึ่งกล่าวว่า "ที่ปัก 3 แห่งของพระอัคนี ได้แก่ สวรรค์ โลก และน้ำ"⁵⁵ แต่อีกบทหนึ่งกล่าวต่างออกไปว่า "ทะเล สวรรค์ และน้ำทั้งหลาย"⁵⁶

ที่ปักของพระอัคนี ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ฤคเวท และมีความแตกต่างกันนี้ มีความสัมพันธ์กับกำเนิดและลำดับการ เกิดของพระอัคนีดังกล่าวมาแล้วในประเด็นที่ว่า พระอัคนีเกิดขึ้นในสวรรค์หรือฟ้าก่อนที่อื่นทั้งหมด แต่ที่คัมภีร์ฤคเวทบทหลังกล่าวต่างออกไปว่า "ทะเล สวรรค์ และน้ำ" นั้นเพราะคำว่า "ทะเล" หรือ "มหาสมุทร" ตามความคิดของฤๅษีผู้รจนาคัมภีร์ฤคเวท คงหมายถึง สวรรค์ในส่วนที่เป็นบรรยากาศดังกล่าวแล้ว

ในคัมภีร์ฤคเวท เล่มที่ 10 บทสวดที่ 51 มีบทสนทนาระหว่างพระอัคนีและเทพเจ้าองค์อื่น เช่น พระวรุณ และพระยม เป็นต้น ใจความในบทสนทนานั้น กล่าวถึงพระอัคนีเมื่อหน้าย ต่อหน้าที่มวงสว่าง พระอัคนีจึงหนีออกไปซ่อนตัวอยู่ในที่ต่าง ๆ ถึง 10 แห่ง เทพเจ้ามีพระยม

⁵⁴ RV.X.45.2

vidmā te agne tredhā trayāni vidmā te dhāma vibhṛtā purutrā /

⁵⁵ RV.VIII.44.16

agnirmurdhā divaḥ kakutpatiḥ pṛthivyā ayam /

apam retāmsi jinvati //

⁵⁶ RV.I.95.3

trīni jānā pari bhūṣantyaśya samudra ekam divyekamapsu /

เป็นต้น ได้พยายามตามหาพระอัคนี ในที่สุด ได้พบพระอัคนีซ่อนพระองค์อยู่ในน้ำและพืช ดังบทสวด
 ตอนหนึ่งกล่าวว่า "โอ อัคนี ชาด เวทัส เราทั้งหลายตามค้นหาท่านในที่หลายแห่ง (และพบ)
 ท่าน เข้าไปพักอยู่ในน้ำและพืชทั้งหลาย โอ ท่านผู้มีรัศมีรุ่งเรือง พระยมพบท่านแผ่รังสีออกมาจาก
 ที่ซ่อนตัว 10* แห่ง"⁵⁷

จะเห็นว่า ในวรรณคดีพระเวท น้ำและพืช นอกจากจะมีความสัมพันธ์กับพระอัคนีในด้าน
 กำเนิดแล้ว ยังเป็นที่พักของพระอัคนีด้วย

ความคิดเรื่องน้ำ เป็นที่พักอาศัยของพระอัคนี มีการอ้างถึงบ่อยครั้ง และมีความสำคัญ
 ตลอดสมัยพระเวท เพราะเชื่อว่า พระอัคนีพักอยู่ในน้ำ หรือกระแสน้ำทั่วไป⁵⁸ วรรณคดีสันสกฤต
 ในสมัยต่อมา ก็ได้รับอิทธิพลของความเชื่อนี้ กล่าวคือ เมื่อจะทำการบูชาวงสรวงพระอัคนี ผู้บูชา
 วงสรวงจะบูชาและสดุดีพระอัคนีที่ธารน้ำ หรือบางทีก็ทำต่อหน้าภาชนะที่บรรจุน้ำ⁵⁹

2. ลักษณะที่อยู่ตามกำเนิดบนโลก

การก่อไฟของชาวอารยันโดยการสีไฟ นอกจากจะเกิดขึ้นในชีวิตประจำวันแล้ว
 ยังก่อไฟเพื่อการบวงสรวง เทพเจ้าด้วย ดังนั้น พระอัคนีบนโลก จึงมีกำเนิดหลายครั้ง⁶⁰

* ที่ซ่อนตัว 10 แห่งของพระอัคนีในบทสวดนี้ อรรถกถาจารย์สายนะ (sāyana)
 อธิบายไว้ว่า ได้แก่ สวรรค์ บรรยากาศ โลก พระอัคนี พระวายุ พระอาทิตย์ น้ำ พุ่มไม้ ต้นไม้
 และร่างกายของสิ่งที่มีชีวิต (Griffith, 1976: 568)

⁵⁷ RV.X.51.3

ecchāmā tvā bahudhā jātavedaḥ pravistamagne apsvosadhīṣu /
 tam tvā yamo acikeccitrabhāno dasāntarusyādatirocamānam //

⁵⁸ RV.VIII.39.8

yo agniḥ saptamānuṣaḥ srito visveṣu sindhuṣu /

⁵⁹ Macdonell, Vedic Mythology, p.92.

⁶⁰ RV.X.5.1

หลายสถานที่⁶¹ และมีหลายรูป หลายร่าง หลายชนิด⁶² แต่ละชนิดที่กระจายออกไปก็คือ สาขาของ พระอัคนี เปรียบเหมือนกิ่งก้านของต้นไม้⁶³ ฉะนั้น ที่พักของพระอัคนีในลักษณะนี้จึงมีหลายแห่ง ซึ่งแล้วแต่ว่า พระอัคนีจะถูกก่อกำเนิดขึ้น ณ เวลา สถานที่ใด แต่ส่วนใหญ่แล้วที่พักของพระองค์ ได้แก่ แท่นสำหรับบูชาไฟ บ้าน หรือที่อยู่อาศัยของคนทั่วไป ซึ่งหมายถึงชาวอารยันมีไฟประจำบ้าน ทุก ๆ บ้าน จึงมีบางกรณีที่พระอัคนีได้ชื่อว่า เป็นแขกของทุก ๆ บ้าน⁶⁴

นอกจากนี้ วรรณคดีสันสกฤตในสมัยพระเวทยังกล่าวว่า พระอัคนี คือความร้อนที่มีอยู่ในตัวคน สัตว์ เจริญฉาน เช่น ม้า นก สัตว์มี 2 เท้า 4 เท้า⁶⁵ เป็นต้น พระอัคนีในลักษณะนี้ จึงมีที่อยู่หรือพักอยู่ในตัวคน และสัตว์ รวมไปถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ด้วยเหตุนี้เอง คัมภีร์พระเวท จึงถือว่า พระอัคนี คือจุดกำเนิดของทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งที่เป็นน้ำ บ่าไม้ และสิ่งเคลื่อนที่ได้ และไม่ได้⁶⁶

⁶¹RV.III.54.19

⁶²RV.X.98.1

⁶³RV.VIII.19.33

⁶⁴RV.X.91.2

⁶⁵RV.X.5.1

AV.III.21.2

ya āvivesa dvipado yascatuspadastedhyo agnibhyo hutamastvetat//

⁶⁶RV.I.70.3

garbho yo apam garbho vanānam garbhasca sthānam
garbhascaratham /

AV.V.25.7

garbho asyoṣadhīnam garbho vanaspatīnam /

garbho visvasya bhūtasya so' gne garbhomeha dhāh //

3. ที่อยู่ตามลักษณะการแบ่งกลุ่มและหน้าที่

คัมภีร์ฤค เวท⁶⁷ และอถรรพเวท⁶⁸ แบ่งเทพเจ้าออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่อยู่บนโลกเรียกว่า ปถุถิวีสถานะ (prthivīsthāna) กลุ่มที่อยู่ในบรรยากาศเรียกว่า อันตริกษสถานะ (antariksasthāna) และกลุ่มที่อยู่ในสวรรค์ เรียกว่า ทฤษถานะ (dyusthāna) ในแต่ละกลุ่มจะมีเทพเจ้าจำนวน 11 องค์ เท่ากัน ฉะนั้น เทพเจ้าของอินเดียโบราณ ตามความคิดนี้ จึงมีทั้งหมด 33* องค์

ส่วนคัมภีร์สันสกฤตในสมัยต่อมา เช่น คัมภีร์ศคปถพราหมณะ⁶⁹ และโอดเรยพราหมณะ⁷⁰ แบ่งเทพเจ้าออกเป็น 3 กลุ่มเช่นเดียวกัน แต่เรียกชื่อกลุ่มและจำนวนเทพเจ้าของแต่ละกลุ่มต่างออกไป เช่น กลุ่มที่อยู่บนโลกเรียกว่า เทพวสุ มี 8 องค์ กลุ่มที่อยู่ในบรรยากาศเรียกว่า เทพรุทธะ มี 11 องค์ และกลุ่มที่อยู่ในสวรรค์เรียกว่า เทพอาทิตย์ะ มี 12 องค์ รวมเป็น 31** องค์

ถ้าจะถือเอาตามแนวความคิดการแบ่งกลุ่มเทพเจ้าในคัมภีร์ฤค เวท และอถรรพเวท พระอัคนีจะอยู่ในกลุ่มเทพที่มีที่อยู่บนโลก และถ้าจะเรียกตามแนวความคิดการแบ่งกลุ่มของเทพในคัมภีร์ศคปถพราหมณะและโอดเรยพราหมณะ พระอัคนีก็อยู่บนโลกเหมือนกัน และกลุ่มเทพที่แบ่งออกไปนั้นไม่ว่าจะเป็นกลุ่มของคัมภีร์ฤค เวทและอถรรพเวท หรือกลุ่มของคัมภีร์ศคปถพราหมณะและโอดเรยพราหมณะก็ตาม จะมีเทพเจ้า 3 องค์ ได้แก่ พระสุริยะ พระอินทร์ หรือพระวายุ และพระอัคนี เป็นผู้นำหรือหัวหน้าเทพเจ้าผู้มีที่อยู่ในสวรรค์ บรรยากาศ และโลกตามลำดับ

⁶⁷ RV.I.139.11

RV.III.6.9

⁶⁸ AV.X.7.13

yasya trayastrimsaddevā aṅge sarve samāhitāḥ /

* ในคัมภีร์ฤค เวท (RV.III.9.9;X.52.6) และคัมภีร์วาชสเนยีสิตาคาของยชุรเวท (VS.XXXIII.7) กล่าวว่า เทพเจ้าของอินเดียในสมัยโบราณมีมากถึง 3339 องค์

⁶⁹ SBr.IV.5.7.2

⁷⁰ AitBr.II.18.8

** คัมภีร์ศคปถพราหมณะ เพิ่มเทพเจ้าเข้าไปอีก 2 องค์ คือ เทยาสและปถุถิวี หรือพระอินทร์และพระประชาบดี ส่วนคัมภีร์โอดเรยพราหมณะ เพิ่มวษัฏการะและพระประชาบดี เทพเจ้าในคัมภีร์พราหมณะจึงมีจำนวน 33 องค์ เท่ากันกับคัมภีร์ฤค เวทและอถรรพเวท (Macdonell, 1981: 19).

ที่พักของพระอัคนีในลักษณะนี้ จึงได้แก่พื้นโลก ดังมีบทสวดในคัมภีร์ฤคเวทตอนหนึ่ง
ชี้ชัดถึงที่อยู่บนโลกของพระอัคนีว่า "ขอพระสุริยะจากสวรรค์ พระวาตะจากอากาศ และพระอัคนี
จากส่วนต่าง ๆ ในโลกโปรดคุ้มครองพวกเราทั้งหลาย"⁷¹

ค. รูปลักษณะและบุคลาธิษฐานของพระอัคนี

ลักษณะทั่ว ๆ ไปของพระอัคนีที่ทุกคนสังเกตเห็นได้ในขณะที่พระองค์เกิดขึ้นหรือ
ลุกเป็นไฟ จะมีรูปกายสีทอง หรือน้ำตาลปนแดง มีรังสีช้ำนออกเป็นประกายสุกใส เมื่อมีพระวายุ
เป็นพาหนะ เปลวและควันของพระองค์จะชูขึ้น และมีบางขณะ เปลวและควันจะแลบออกมาจาก
ร่างวนเวียนรอบตัวพระองค์ ลักษณะเหล่านี้จัดเป็นคุณสมบัติทางกายภาพซึ่งมีอยู่ประจำตัวพระอัคนี
อย่างถาวร

เมื่อชาวอารยันสร้างพระอัคนีขึ้น เป็นบุคลาธิษฐานของ เทพเจ้าแห่งไฟ รูปลักษณะของ
พระอัคนีก็ได้รับการพัฒนาขึ้นมาใกล้เคียงหรือ เปรียบกับรูปลักษณะของมนุษย์มากที่สุด เช่น สมมุติให้
พระอัคนีมีส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น ศีรษะ หน้า ตา ลิ้น แขน และขา เป็นต้น

แม้ว่า พระอัคนีจะได้รับการสมมุติให้มีรูปลักษณะคล้ายคลึงกับมนุษย์ดังกล่าวมาแล้ว
ก็ตาม แต่ก็ยังมีลักษณะบางประการพิเศษต่างไปจากมนุษย์ธรรมดาทั่ว ๆ ไป เช่น กล่าวว่า
พระอัคนีมีเศียร 3 เศียร⁷² แต่ละเศียรจะมีเนยใสเป็นผม⁷³ สีผม เป็นน้ำตาลปนแดง⁷⁴

⁷¹RV.X.158.1

sūryo no divaspātu vāto amtariksāt /

agnirnaḥ pāṛthivebhyah //

⁷²RV.I.146.1

trimurdhānam . . . /

⁷³RV.VIII.49.2

ghrtakesāṃ . . . /

⁷⁴RV.III.2.13

harikesamīmahe . . . /

และมีเขาจำนวนนับพัน⁷⁵ ลักษณะดังกล่าวน่าจะมีคามหมายดังนี้

เศียร 3 เศียร อาจหมายถึงพระอัคนี 3 รูปที่มีอยู่ในจักรวาลทั้ง 3 ส่วน คือ พระสุรยะ ในสวรรค์ สายฟ้าในบรรยากาศ และพระอัคนีบนโลก บางทีจำนวน 3 เศียร อาจเป็นมุคลาธิษฐานของไฟวงสรวง 3 ชนิดของอินเดียน คือไฟอาทวนียะ ไฟคารทบีคยะ และไฟทักษิณะ⁷⁶

ส่วนสี่หมและ เขาจำนวนนับพัน น่าจะหมายถึง เปลวของพระอัคนีที่แผ่ชานออกจากร่างของพระองค์

มนุษย์ธรรมคามีหน้าเดียวและมีตา 2 ตาเท่านั้น แต่พระอัคนีมีหน้า 2 หน้า เมื่อพระอัคนีมีหน้า 2 หน้า⁷⁷ พระองค์ก็มี 4 ตา⁷⁸ แต่บทสวดอีกบทหนึ่งกล่าวว่า พระอัคนีมีตาถึงพันตา⁷⁹ และตาของพระองค์ได้แก่เนยใส⁸⁰ที่ใช้บวงสรวงพระองค์ และเทพเจ้านั้นเอง

ที่ว่า พระอัคนีมีหน้า 2 หน้า นั้น อาจมีความหมายว่า พระอัคนีมีหน้าที่ให้แสงสว่างแก่โลกทั้งสองคือ ห้าและคืน หรือสวรรค์และโลก หมายถึงพระอัคนีในรูปของพระอาทิตย์ ส่วนที่ว่า พระอัคนีมีตา 4 ตา อาจเป็นมุคลาธิษฐานของการบวงสรวงพระองค์ด้วยเนยใส ซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในทิศทั้งสี่ ส่วนพันตาคงหมายถึงแสงพระอัคนีในรูปของดวงตะวันที่ทำให้สวรรค์และโลกเรืองรองอยู่⁸¹

⁷⁵RV.VI.1.8

sahasrasrnga . . . /

⁷⁶The Hymns of the Rgveda, trans, T.H. Griffith, p.100.

⁷⁷E.O. Martin, The Gods of India (London: 1873), p.33.

⁷⁸RV.I.31.13

⁷⁹RV.I.79.12

⁸⁰RV.III.26.7

⁸¹The Hymns of the Rgveda, trans, T.H. Griffith, p20n.

ในคัมภีร์ฤคเวท นอกจากจะมีข้อความบรรยายรูปลักษณะของพระอัคนี เกี่ยวกับ เศียร หน้าตา แล้วยังบรรยายถึงส่วนของร่างกายต่อไปนี้คือ

พินและกราม พระอัคนีมีพินสีทอง เป็นประกาย⁸² มีกราม เป็น เหล็ก⁸³ และขากรรไกร แผลมคมมาก⁸⁴ พินและกรามของพระอัคนี อาจหมายถึง ความสามารถของไฟที่เผาไหม้ หรือ ทำลายสิ่งต่าง ๆ ด้วย เปลวซึ่ง เปรียบด้วยอาวุธหรือ เหล็กที่แข็งแกร่ง สามารถขยี้สิ่งต่าง ๆ ให้เสียหาย หรือสิ้นสภาวะเดิมไป

ส่วนของร่างกายของพระอัคนีต่อมา คือ ลิ้น พระอัคนีในวรรณคดีพระเวท มีหลายลิ้น เสมอ บ้างก็ว่า มีลิ้น 3 ลิ้น⁸⁵ บ้างก็ว่า มี 7 ลิ้น⁸⁶ ลิ้นเหล่านี้ อาจหมายถึง เปลวไฟที่แลบออกมา จากดวงไฟ และอาจ เป็นมุคลาธิษฐานของสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

จำนวน 3 ลิ้น อาจหมายถึงไฟวงสรวงของชาวอารยัน 3 ชนิด คือ ไฟอาทวนียะ ไฟคารทปัตตะ และไฟทักษิณะ เพราะไฟ 3 ชนิดถือว่า เป็นไฟวงสรวงประจำวันที่ศักดิ์สิทธิ์

อย่างไรก็ตาม จำนวน 3 ลิ้นนี้ ได้มีผู้ขยายความออกไปว่า ลิ้นทั้ง 3 หมายถึง พ่อ แม่ และครู เพราะไฟคารทปัตตะคือพ่อ ไฟอาทวนียะคือแม่ และไฟทักษิณะคือครู หรืออีกนัยหนึ่ง พ่อคือไฟในพิธีแต่งงาน แม่คือไฟในพิธีกรรม และครูคือไฟวงสรวง⁸⁷

⁸²RV.V.2.3

⁸³RV.X.87.2

⁸⁴RV.VIII.49.3

⁸⁵RV.III.20.2

⁸⁶RV.VIII.61.18

VS.XVII.79

⁸⁷Edward Moor, The Hindu Pantheon (California: The Philosophical Research Society Inc., 1976), p.295.

ส่วนจำนวน 7 ลี้น อาจเป็นบุคลาธิษฐานของอำนาจ 7 ประการของพระอัคนี ในการนำเครื่องบวงสรวงไปยังเทพเจ้า โดยเฉพาะในพิธีแต่งงาน ได้แก่ ประวะหะ (pravaha) การนำไป วิวะหะ (vivaha) การนำออก อาวะหะ (āvaha) การนำเข้ามา อุทวะหะ (udvaha) การเลี้ยงดู สัมวะหะ (samvaha) การนำมารวมกัน ปรีวะหะ (parivaha) การนำไปรอบ ๆ และนิวะหะ (nivaha) การนำลง⁸⁸

ในหนังสือ The Gods of India มีข้อความกล่าวถึงอวัยวะส่วนที่เป็นแขนและขาของพระอัคนีว่า "พระอัคนีมีขา 3 ขา และมีแขน 7 แขน"⁸⁹

ขา 3 ขาของพระอัคนีนั้น หมายถึงไฟศักดิ์สิทธิ์ 3 ชนิด คือไฟในพิธีเหาศพ ไฟในพิธีสมรส และไฟในพิธีบวงสรวงทั่วไป* โดยที่ไฟ 3 ชนิดนี้เป็นไฟหลักของชาวอารยัน ซึ่งเปรียบด้วยขา หรือส่วนที่ใช้ทรงตัวของคน ส่วนแขนทั้ง 7 คงหมายถึงเศียรทั้ง 7 ของม้าของพระสุริยะ ซึ่งก็คือแสงของพระอาทิตย์นั่นเอง⁹⁰

คัมภีร์วาชเนยีสติคา กล่าวถึงรูปลักษณะทางกายภาพของพระอัคนีไว้อย่างกว้างที่สุดว่า "พระอัคนี มีเท้าเป็นหลัง มีดินเป็นที่พัก อากาศเป็นร่างกาย และทะเลเป็นท้อง"⁹¹ แสดงว่าคัมภีร์นี้ถือว่า จักรวาลทุกส่วน คือรูปลักษณะ หรือตัวตนของพระอัคนี

จะเห็นได้ว่า รูปลักษณะของพระอัคนีที่กล่าวมาแล้วนั้น พัฒนามาจากปรากฏการณ์แห่งไฟ โดยเฉพาะไฟบวงสรวง โดยมีความประสงค์จะให้พระอัคนีมีรูปลักษณะเช่นเดียวกับมนุษย์ แคบทสวดในคัมภีร์ฤคเวทบางบทกล่าวว่า พระอัคนีไม่มีเท้าและศีรษะ ดังข้อความว่า "พระอัคนีเกิดขึ้นในบ้านทั้งหลาย (ของผู้บวงสรวง) ที่ฐานของสวรรค์อันยิ่งใหญ่ คือ ดัก (ใจกลาง) ของจักรวาลนี้

⁸⁸ Moor, The Hindu Pantheon, p.296.

⁸⁹ Martin, The God of India, p.33.

* มัวร์ (Moor, 1976: 297) ตั้งความค้างออกไปว่า ขา 3 ขาของพระอัคนี ได้แก่ คัมภีร์ฤคเวท ยสุรเวทและสามเวท

⁹⁰ Martin, The Gods of India, pp.33-34.

⁹¹ VS.XI.20

dyāuste pr̥sthāṃ pr̥thivī sadhasthamāt̥māntarīkṣam samudro yonih/

เมื่อช้อนปลายทั้งสองข้างและม้วนตัวเองไว้ในคอกของโค (ก้อน เมฆ) พระอัคนีจึงปราศจากเท้า และศีรษะ"⁹²

จากทสวดข้างต้นนี้ เราอาจตีความได้ว่า ตอนที่พระอัคนีพักหรือซ่อนพระองค์อยู่ใน ก้อน เมฆ ซึ่งหมายถึงพระอัคนีในบรรยากาศ มนุษย์ทั้งหลายไม่สามารถจะมองเห็นอวัยวะส่วนที่เป็น เท้าและศีรษะของพระองค์

สายนะ⁹³ อธิบายว่า ปลายทั้งสองข้างที่พระอัคนีซ่อนไว้ในคอกโคนั้น คือ เท้า และ ศีรษะของพระองค์ แต่มนุษย์ไม่อาจมองเห็นได้เพราะ ปรากฏ (vala) ของก้อนเมฆบังคลุมไว้

ง. ครอบครัวของพระอัคนี

ครอบครัวของพระอัคนี หมายถึงบิดามารดา และคณาญาติอื่น ๆ เช่น ชายา บุตร และพี่น้อง เป็นต้น

1. บิดามารดา จากกำเนิดของพระอัคนีดังกล่าวมาแล้วพอจะกล่าวได้ว่า พระอัคนีเป็น เทพมีบิดามารดามากมาย เพราะคำว่า พระอัคนีของคนอินเดียในสมัยพระเวท คือ ไฟ ๓ รูป ได้แก่ไฟในสวรรค์ ไฟในบรรยากาศ และไฟบนโลก ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงพระอัคนี บนโลก จึงอ้างเอาไม้ธรรมาทั้งสอง เป็นบิดามารดา โดยสมมุติเอาไม้ธรรมาตัวล่างเป็นมารดา ตัวบน เป็นบิดา และจากการสืบทอดไฟโดยใช้ไม้ธรรมาทั้งสอง เพื่อให้กำเนิดพระอัคนีขึ้นมาในโอกาสต่าง ๆ เช่น การบวงสรวงและการหุงหาอาหาร เป็นต้น ชาวอารยันก็ถือว่า พระอัคนีเป็นลูกของพลัง ลูกของคน และลูกของพิธีกรรม

พระอัคนีในบรรยากาศถือว่า เป็นลูกของน้ำ ลูกของพระอินทร์-พระวิษณุ หรือบางทีก็ว่า ลูกของก้อนเมฆ หรือโค

⁹²RV.IV.1.11

sa jāyata prathamah pastyāsu maho budhne rasaso asya yonāu/
apādasīrṣā guhamāno antāyoyuvano vṛṣabhasya nīle //

⁹³Rgveda-Samhitā with the Commentary of Sāyanācārya, Vol.I.

(Poona: Vaidika Samsodhana Maṇḍala, 1972), p.497.

ส่วนพระอัคนีบนฟ้า เป็นลูกของฟ้า ลูกอุษาเทวี และเทพอื่น ๆ แต่มีบางกรณี ที่กล่าวว่า พระอัคนีมีฟ้าและดิน หรือสวรรค์และโลก เป็นบิดามารดา

2. ชายาและบุตร คำว่า "เทวี" ในทัศนะของชาวอารยัน นอกจากจะหมายถึง เทพเพศหญิง ผู้มีฐานะสูงทัดเทียมเทพเจ้าทั้งหลายแล้ว เทวีทั้งหลายยังมีฐานะ เป็นชายาของ เทพเจ้าอีกด้วย

คัมภีร์ฤคเวทหลายบทสวด กล่าวถึง เทวีผู้เป็นชายาของ เทพองค์สำคัญไว้ว่า "ขอราช อัศวินี อัคนายี อินทราณี เทวีผู้เป็นชายาของ เทพทั้งหลาย โปรดอนุเคราะห์พวกเราด้วยเถิด"⁹⁴

และอีกบทหนึ่งกล่าวว่า "ข้าฯ ขอเชิญอินทราณี วรุณานี อัคนายี มาที่นี่เพื่อความผาสุก และค้ำน้ำใส"⁹⁵

จะเห็นว่า เทวีเหล่านี้มีชื่อคล้ายกับ เทพเจ้าผู้เป็นสามี เช่น อินทราณีเป็นชายาของ พระอินทร์ วรุณานีเป็นชายาของพระวรุณ เป็นต้น

ฉะนั้น อัคนายี ผู้เป็นเทวีแห่งไฟจึง เป็นชายาของพระอัคนี ทั้งนี้ เข้าใจว่าอัคนายีเทวี เป็นชายาองค์แรกของพระอัคนีด้วย

วรรณคดีสันสกฤตถือว่า น้ำเป็นเพศหญิง ส่วนไฟเป็นเพศชาย ไฟมีกำเนิดมาจากน้ำ น้ำจึง เป็นมารดาผู้เลี้ยงดูพระอัคนี ความคิดนี้ตรงกันทั้งในคัมภีร์ฤคเวทและศตปถพราหมณะ แต่คัมภีร์ศตปถพราหมณะได้ขยายความคิดออกไปว่า น้ำเป็นคู่หรือคนรักของไฟ คือพระอัคนี ดังมี ข้อความตอนหนึ่ง กล่าวถึงพระอัคนีเกี่ยวพาราสิ่น้ำว่า "ครั้นแล้ว พระอัคนีก็น้ำทองมา ครึ่งหนึ่ง พระอัคนีส่ายคาไปยังน้ำทั้งหลายและตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ ข้าฯ เป็นคู่สมรสกับน้ำ"

⁹⁴ RV.V.46.8

ut gnāḥ vyantu devapatnī indrānī agnāyī asviniḥ rāt /

⁹⁵ RV.I.22.12

ihemdrānimupa hvaye varunānīm svastyo /
agnāyīm somapītaye //

และ เมื่อพระอัคนีได้ร่วมกับน้ำแล้ว เชื้อของพระองค์ได้เกิดเป็นทอง"⁹⁶

คัมภีร์ฤคเวทอีกบทหนึ่งกล่าวว่า โหตรา⁹⁷ (hotrā) เป็นชายาอีกองค์หนึ่งของพระอัคนี ทั้งนี้ ชาวอารยันอาจจะเห็นว่าพระอัคนีกับโหตรา ซึ่งหมายถึงการบวงสรวง เป็นของคู่กัน แต่ไม่มีรายละเอียดอื่น ๆ เกี่ยวกับความผูกพันในฐานะ เป็นชายาของพระอัคนี

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ปรากฏการณ์คอนหนึ่ง ก่อนที่พระสุริยะจะขึ้นไปบนท้องฟ้า นั้น คือ รุ่งอรุณ หรือเรียกเป็นภาษาสันสกฤตว่า อุษัส (uśas) หรืออุษา เทวีผู้สมญาว่า สาวสวยในยามเช้าครู่ นอกจากคัมภีร์ฤคเวทจะถือว่า อุษาเทวีให้กำเนิดพระอัคนีแล้ว ในบางบทสวดยังกล่าวว่า อุษาเทวีเป็นผู้หรือคนรักของพระอัคนี⁹⁸ พระอัคนีไปพบอุษาเทวีในขณะที่นางกำลังออกมาเพื่อจะขอทรัพย์สมบัติ ดังข้อความในคัมภีร์ฤคเวทคอนหนึ่งว่า "โอ อัคนี ขอท่านจงไปหาอุษาเทวีผู้รุ่งเรือง ผู้กำลังออกมา เพื่อขอทรัพย์สมบัติอันล้ำค่าเถิด"⁹⁹

ส่วนบุตรของพระอัคนี ในคัมภีร์ฤคเวท ไม่มีข้อความตอนใดคอนหนึ่งกล่าวถึงบุตรของพระอัคนีไว้เลย แต่ในคัมภีร์ไมตรายฉิลิติกากกล่าวว่า พระอัคนีมีบุตร 3 องค์ได้แก่ เอกตะ (ekata) ทวีตะ (dvita) และตรีตะ (trita) บุตรทั้ง 3 องค์นี้มีได้เกิดขึ้นจากบิคามารคา เช่นเดียวกับ

⁹⁶ SBr.II.I.I.5

atha hiraṇyam saṃbharati / agnirha vai apo' bhidadhyāu
mithunyābhiḥ syāmīti tāḥ saṃbabbhūva tāsu reṭaḥ prāsīncattaddhiranyaṃ
abhavat /

⁹⁷ RV.I.22.10

⁹⁸ RV.I.69.1

RV.VII.10.1

⁹⁹ RV.III.61.6

āyatīmagne uśasaṃ vibhātīm vāmameṣi dravināṃ bhikṣamānaḥ //

มนุษย์ทั่ว ๆ ไป แต่เกิดด้วยอำนาจของพระอัคนี* ในเรื่องกล่าวไว้ว่า "ในขณะที่เทพทั้งหลาย ประกอบพิธีบวงสรวง และมีพระอัคนีอยู่ ณ ที่นั้นด้วย เทพเหล่านั้น ไม่สามารถจะหาผู้ใดเป็นผู้สามารถล้างมลทิน (เลือด) ของการบวงสรวงจากพวกเขาได้ พระอัคนีได้สาดน้ำลงไป บุรุษทั้ง 3 คือ เอกตะ ทวีตะ และครีตะ ก็เกิดขึ้นมา"¹⁰⁰ และถือว่า เป็นบุตรของพระอัคนี

3. พี่น้องของพระอัคนี พี่น้องของพระอัคนีมีหลายองค์ เช่น พระอินทร์ ถือว่าเป็นพี่น้องฝาแฝดมีพ่อแม่เดียวกันกับพระอัคนี¹⁰¹ พระวรุณเป็นเทพองค์หนึ่งที่ถูกกล่าวว่าเป็นพี่ชายของพระอัคนี¹⁰²

* การให้กำเนิดบุตรทั้ง 3 คนของพระอัคนี ถึงแม้ว่าจะไม่มีมารดา ก็ไม่ใช่เรื่องผิดปกติวิสัย เพราะคำว่า บุตร หรือโอรสธิดาของ เทพอินเดียโบราณ ต่างก็เกิดขึ้นด้วยใจ หรืออำนาจพิเศษบางประการ และอาจไม่เกี่ยวข้องกันในทางกายอย่างมนุษย์ก็ได้ เช่น พระคเณศในคัมภีร์มหาภารตะ รามายณะ ก็เกิดขึ้นในลักษณะนี้ กล่าวคือ พระคเณศ เป็นโอรสองค์โตของพระศิวะ และนางปารวตี แต่โดยหลักการ พระคเณศ อาจเกิดจากพระศิวะ หรือนางปารวตีองค์ใดองค์หนึ่ง โดยไม่เกี่ยวข้องกับกาม เพราะเทพของอินเดียเป็นผู้ทรงอำนาจนั้นเอง (วิสุทธ์ มุขยกุล, 2520: 89-90).

¹⁰⁰ The Hymns of the Rgveda, trans, M. Bloomfield, The Sacred Books of the East, Vol. XLII, Edited by F. Max Müller (Delhi: Motilal Banarsidass, 1976), p. 521 quoting MaitrS.IV.1.9.

¹⁰¹ RV.VI.59.2

balithā mahimā vāṁimdrāgnī paṁistha ā /
samāno vāṁ janitā bhrātaraṁ yuvam yamāvihehamātaraṁ //

¹⁰² RV.IV.1.2

sa bhrātaram varuṇam agne vavṛtsa /

ในคัมภีร์โตดริริยส์หิตากล่าวว่า พระอัคนีมีพี่ชาย 3 องค์ แต่ไม่ระบุชื่อเอาไว้ และทั้ง 3 องค์ ได้ตายไปในขณะที่นำ เครื่องบวงสรวงไปยัง เทพเจ้า¹⁰³

คัมภีร์พฤตทเทวดากล่าวว่า พระอัคนีมีพี่ชายถึง 5 องค์ ได้แก่ ไวสวานระ (vāisvānara) อัคนี คฤหปติ (agni gr̥hapati) ยวิษฐะ (yaviṣṭha) ปาวกะ (pāvaka) และ อัคนี สหัสสุตะ (agni sahaḥ suta)¹⁰⁴

พี่น้องของพระอัคนีดังกล่าวมาแล้วนี้ พระอินทร์และพระวรุณมีความสัมพันธ์กับพระอัคนีมาก โดยเฉพาะพระอินทร์ในคัมภีร์ฤคเวทจะมีชื่อคู่กันว่า อินทราอัคนี (Indrāgni) ส่วนพระวรุณ เป็นเทพแห่งการบวงสรวง และเป็นผู้รักษากฎของฤคะ หรือกฎจักรวาล พระอัคนีเป็นเทพอีก องค์หนึ่งผู้รักษากฎของฤคะ และมีบางกรณีที่คัมภีร์ฤคเวทกล่าวว่า พระอัคนีเป็นเทพองค์เดียวกันกับ พระอินทร์และพระวรุณ

จ. อาหาร เครื่องดื่ม ยานพาหนะและอาวุธของพระอัคนี

ในวรรณคดีพระเวท พระอัคนีมีฉายานาม เกี่ยวกับอาหารที่พระองค์เสวยหลาย ฉายานามด้วยกัน เช่น สรรพหุช (sarvabhuj) วิสวาทะ¹⁰⁵ (visvāda) แปลว่า ผู้กินทุกสิ่ง ทุกอย่าง พระวันนะ¹⁰⁶ (dravanna) ผู้มีไม้เท้าเป็นอาหาร ฉะนั้น อาหารทั่ว ๆ ไปของพระอัคนี จึงได้แก่ทุกสิ่งทุกอย่าง

ในพิธีบวงสรวง เทพเจ้าสมัยพระเวท พระอัคนีจะทำหน้าที่เป็นปากของ เทพเจ้าทั้งหมด หมายความว่า บรรดาเครื่องบวงสรวง * ที่ผู้บวงสรวงถวายแก่เทพที่ตนเคารพนับถือ จะต้องมอบ

¹⁰³ TS.II.6.6.1

agnestrayo jyāyāmsō bhrātaraḥ āsan /

¹⁰⁴ Bṛih.VII.67

¹⁰⁵ RV.VIII.24.26

¹⁰⁶ RV.II.7.6

* เครื่องบวงสรวงที่ชาวอารยันนำมาบวงสรวงเทพเจ้าในสมัยพระเวท ไม่จำกัดแน่นอน ลงไปว่าจะจะเป็นสิ่งใด กล่าวคือ เมื่อคนชอบอาหารชนิดใด ก็บวงสรวงอาหารชนิดนั้น แต่ส่วนใหญ่แล้ว เครื่องสังเวทที่เป็นอาหารของเทพเจ้าได้แก่ นมในรูปต่าง ๆ เนยใส และข้าวบาร์เลย์ เป็นต้น (Macdonell, 1981: 18).

ผ่านพระอัคนีหรือใส่ลงไปในไฟก่อน ด้วยเหตุนี้ พระอัคนี จึงมีฉายานามว่า หุตภูษ (hutabhuj) และ หุตาศนะ (hutāsana) ทั้งสองศัพท์แปลว่า ผู้กินเครื่องบวงสรวงสังเว

ในคัมภีร์ฤคเวท พระอัคนีจะได้รับการเลี้ยงดูจากผู้บวงสรวงวันละ 3 ครั้ง¹⁰⁷ อาหารหรือเครื่องสังเวที่นำมาเลี้ยงพระองค์ นอกจากไม้แห้งแล้ว ได้แก่ เนยใส¹⁰⁸ และถือว่าเป็นอาหารที่พระอัคนีโปรดปรานมากที่สุด พระองค์จึงมีฉายาว่า ฮฤตคานนะ¹⁰⁹ (ghṛtānna) แปลว่า ผู้มีเนยใสเป็นอาหาร ยิ่งกว่านั้น เนยใสยังเกี่ยวข้องกับพระอัคนีในกรณีต่าง ๆ เช่น พระอัคนีเกิดจากเนยใส¹¹⁰ และรุ่งเรืองด้วยเนยใส¹¹¹ เป็นต้น

ในคัมภีร์อถรรพเวทกล่าวว่า พระอัคนีเป็นนักกินน้ำมัน กินป่าด้วยฟันคือ เปลวของพระองค์¹¹² ส่วนคัมภีร์ศคปถพราหมณะถือว่า ทอง เป็นเชื้อ หรืออาหารของพระอัคนี¹¹³

¹⁰⁷ RV.IV.12.1

RV.I.140.2

RV.VII.11.3

¹⁰⁸ RV.VII.3.1

¹⁰⁹ RV.II.7.6

RV.X.69.2

¹¹⁰ RV.V.8.6

¹¹¹ RV.III.1.18

RV.V.11.1

RV.X.21.7

¹¹² AV.I.7.2

¹¹³ SBr.II.2.3.28

āgneyo vāi ṣa yajño bhavatyagne reto hiraṇyam tasmādhiraṇyam
daksina . . . /

เครื่องดื่มที่ได้รับความนิยมมากที่สุดในสมัยพระเวท ได้แก่ น้ำโสม* (soma) เพราะถือว่าเป็นน้ำอมฤตสำหรับ เทพเจ้าและมนุษย์ เทพเจ้าผู้มีชื่อเสียงในการดื่มน้ำโสมมาก คือ พระอินทร์

พระอัคนีเกี่ยวข้องกับน้ำโสม ในฐานะเป็นผู้เฝ้ารักษาน้ำโสม พระอัคนีจึงมีฉายาว่า โสมโคปา (somagopā) แปลว่า ผู้เฝ้ารักษาน้ำโสม ดังบทสวดสวดติดต่อกันหนึ่งว่า "พระอัคนี ผู้เป็นบ่อเกิดแห่งความรุ่งเรือง ทรงไว้ซึ่งความร่ำรวย ผู้กระตุ้นความคิด และเป็นผู้เฝ้ารักษาน้ำโสม"¹¹⁴

พระอัคนีนอกจากจะเป็นผู้เฝ้ารักษาน้ำโสมแล้ว ในบางโอกาส พระองค์ได้รับเชิญไปในพิธีวงสรวง และดื่มน้ำโสมร่วมกับเทพอื่น ๆ ดังบทสวดสวดติดต่อกันในคัมภีร์ฤคเวทตอนหนึ่งว่า "โอ อัคนี ขอท่านพร้อมด้วยเทพทั้งหมด พร้อมด้วยพระอินทร์ พระวายุ โปรดดื่มน้ำโสมด้วยพลังของพระมิตร"¹¹⁵

* โสม ได้แก่เถาไม้ชนิดที่เทวดานำมาหมักคั้น เป็นน้ำ เมาสำหรับดื่ม ในวรรณคดีพระเวทที่เก่าที่สุด ได้แก่ คัมภีร์ฤคเวท มณฑลที่ 2-7 คำว่า โสม หมายถึงพืชชนิดหนึ่งซึ่งใช้คั้นเอาน้ำมาเป็นเครื่องดื่มสำหรับบูชาสังเวद्य ในพิธีบูชาตามความเชื่อในสมัยนั้น พืชชนิดนี้คืออะไรนั้น เราไม่ทราบแน่ กิ่งของมันมีสีน้ำตาลหรือแดง เรื่อ ๆ ส่วนที่นำมาใช้ เป็นเครื่องสังเวद्यนั้นได้แก่หน่ออ่อนเรียกว่า อังสุ น้ำโสม ในคัมภีร์ฤคเวทมีสรรพคุณมากเมื่อดื่มแล้ว เทวะทั้งหลายจะรู้สึกกระปรี้กระเปร่า น้ำโสมทำให้เทวะไม่รู้จักตาย เพราะจะส่งให้เขาผู้นั้นไปสู่ดินแดนแห่งความรุ่งโรจน์ นอกจากนี้ น้ำโสม เป็นยารักษาโรคได้ด้วย เช่นคนคาบอดดื่มแล้วสามารถมองเห็น และคนพิการสามารถเดินได้ เป็นต้น (วิสุทธ์ บุญยกุล, 2520: 1-4).

¹¹⁴ RV.X.45.5

srīnāmudāro dharuṇo rayīnām maṇīṣānām pārpanaḥ somagopāḥ /

¹¹⁵ RV.I.14.10

visvebhiḥ soṃyam madhvagne indreṇa vāyuna / pibā mitrasya

dhamabhiḥ //

เทพของอิน เตีย โบราณ จะมีพาหนะสำหรับทรง เพื่อท่อง เทียวไปในสวรรค์ และโลก
พาหนะนั้นอาจ เป็นรถหรือสัตว์ก็ได้

พระอัคนีมีรถและม้า เป็นพาหนะสำหรับทรง เช่นเดียวกับ เทพอื่น ๆ ในคัมภีร์ฤค เวท
มีข้อความหลายตอนที่บรรยายถึงรถทรงและม้าของพระอัคนี เช่นกล่าวว่า พระองค์ประทับนั่งบนรถ
อันสวยงาม¹¹⁶ มีรัศมีรุ่งโรจน์¹¹⁷ มีสีทอง¹¹⁸ และรถนั้นมีหลายรูปแบบ หลายทรวดทรง¹¹⁹
ส่วนม้า เพื่อจะใช้ เทียมหรือลากรถไป เป็นม้าสีแดง 2 ตัว ม้าสีแดง 2 ตัวนี้ มีลักษณะพิเศษ
แตกต่างจากม้าธรรมดาทั่วไปตรงที่มีหลังขโลมด้วย เนยใส¹²⁰ ทำทางคล่องแคล่ว¹²¹
และสวยงามมาก

เมื่อพระอัคนี เทียมม้าสีแดง เข้ากับรถแล้ว ในบางโอกาสจะอาศัยลมพัดพาให้ม้าและรถ
เคลื่อนไปดังข้อความว่า "เมื่อท่าน เทียมม้าสีแดงสองตัว ซึ่งมีรัศมีโชติช่วง เข้ากับรถของท่านแล้ว
รถจะถูกลมขับ เคลื่อนไป เสียงของท่านคล้าย เสียงโคผู้"¹²²

¹¹⁶RV.III.3.9

(sumadratha)

¹¹⁷RV.I.140.1

(jyotir ratha)

¹¹⁸RV.IV.1.8

(hiranyaratha)

¹¹⁹RV.X.70.2

(visvarupā)

¹²⁰RV.I.14.6

(ghrtapr̥stha)

¹²¹RV.II.4.2

(jīrāsva)

¹²²RV.I.94.10

yadayukthā aruṣā rohitā rathe vātajūtā vṛṣabhasyeva te ravaḥ /

ในคัมภีร์ฤค เวทบางบทกล่าวไว้ว่า เมื่อพระอัคนีเทียมม้าสีแดง 2 ตัว เข้ากับรถแล้ว พระองค์จะขับไป เขียว เทพทั้งหลาย อาทิ พระวรุณ พระอินทร์ และพระมรุคทั้งหลายมายังที่ดวงสว่าง¹²³

นอกจากจะมีรถ เป็นพาหนะแล้ว พระอัคนียังมีสายฟ้า เป็นพาหนะด้วย ดังข้อความที่ว่า "พระอัคนีผู้เป็นลูกของพลัง ผู้มีสายฟ้า เป็นรถ"¹²⁴

ส่วนคัมภีร์ศคปดพราหมณะถือว่า แสงสว่าง เป็นพาหนะของพระอัคนี¹²⁵

จะเห็นว่า แนวคิด เรื่องพาหนะของ เทพ เจ้าแห่งไฟล้วนแต่ เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ ของไฟและลม

ส่วนอาวุธของพระอัคนีในวรรณคดีพระ เวท มีได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า พระองค์ ใช้อะไร เป็นอาวุธ แต่ในการต่อสู้กับศัตรู พระอัคนีจะใช้แสงสว่างและอาจถือว่าเป็นอาวุธของ พระองค์ก็ได้

พระอัคนีในวรรณคดีมหากาพย์และปุราณะ

ในวรรณคดีมหากาพย์และปุราณะ มีข้อมูลเกี่ยวกับพระอัคนีในด้านกำเนิด รูปลักษณะ ครอบครัวยและอื่น ๆ ทั้งที่สอดคล้องกันและขยายออกไปจากวรรณคดีพระ เวท ดังต่อไปนี้

ก. กำเนิด

วรรณคดีมหากาพย์และปุราณะ นิยมเรียกพระอัคนีว่า อนละ (anala) บ้าง ปาวกะ (pāvaka) บ้าง ทั้งสองคำมีความหมายว่า ผู้บริสุทธิ์ และทำให้ผู้อื่นบริสุทธิ์ ซึ่งเป็น คุณสมบัติของ เทพ เจ้าแห่งไฟนั่นเอง

¹²³RV.I.14.12

¹²⁴RV.III.14.1

vidyudrathaḥ sahasaputro agnih . . ./

¹²⁵SBr.VI.6.34

ในคัมภีร์มหาภารตะ อนละ เป็นโอรสของอนิละ (anīla) เทพเจ้าแห่งลม¹²⁶
บางตอนกล่าวว่าพระอัคนี เป็นโอรส หรือหลานของน้ำ¹²⁷ (apām garbha) แต่อีกตอนหนึ่ง
กล่าวว่า น้ำ เป็นมารดาของพระอัคนี¹²⁸

พระอัคนีนอกจากจะเป็นโอรสของ เทพเจ้าแห่งลมและลูกหรือหลานของน้ำแล้วคัมภีร์
มหาภารตะยังถือว่า พระองค์เกิดมาจากไม้สีไฟจึงมีฉายาว่า อรณีสูตะ (aranīsuta) แปลว่า
ลูกของไม้สีไฟคืออรณีสูตะ ทั้งนี้ คงหมายถึงการก่อไฟที่ต้องใช้ไม้อรณีสักัน ดังคำกล่าวที่ว่า "ผู้ปรารถนา
(จะมี) ไฟ ย่อมหมั่นไม้อรณีสูตะ"¹²⁹

ความคิดเรื่องพระอัคนีมีกำเนิดมาจากไม้อรณีสูตะ คงได้รับอิทธิพลมาจากความ เชื่อที่ว่า
พระอัคนีพักอยู่ในพืช หรือต้นไม้ทั้งหลาย ในวรรณคดีในสมัยพระ เวทนั้นเอง

นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ คัมภีร์มหาภารตะยังได้ขยายความคิด เกี่ยวกับกำเนิดพระอัคนี
ต่างออกไป เช่น กล่าวว่า "พระอัคนี เทพอัศวิน และ เทพมฤค เป็นต้น ไหลออกมาจากปากของ
พระกฤษณะ"¹³⁰ อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า "พระอัคนี เมื่อรวมกับพระไสยะแล้ว ย่อม เข้าถึงความ
เป็นกำเนิดเดียวกัน"¹³¹ คำว่า "กำเนิดเดียวกัน" คงหมายถึง เทพทั้งสองมีกำเนิดมาจากบิดา
เดียวกัน โดยปกติ วรรณคดีมหากาพย์ถือว่า พระพรหมคือบิดาผู้สร้างสรรพสิ่งในจักรวาล พระอัคนี
เป็นเทพองค์หนึ่งที่พระพรหมสร้างขึ้นพร้อมกับพระไสยะ ดังข้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์มหาภารตะว่า
" มุรุษนั้น เมื่อจะสร้างประชา (บุตร) ได้สร้างพระอัคนีและพระไสยะขึ้นมาจากน้ำพระเนตรของ

¹²⁶ E.W. Hopkins, Epic Mythology (Delhi: Motilal Banarsidass, 1974), p.97, quoting MBh.II.31.48.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ MBh.R.I.234. p.449.

¹²⁹ Hopkins, Epic Mythology, p.99, quoting MBh.XII.81.6.

aranim agnikāmo vā mathnāti /

๑ เปรียบเทียบ R.III.68.27

nirmathisyāmi pāvakam . . . /

¹³⁰ MBh.V.131.6

¹³¹ Hopkins, Epic Mythology, p.105, quoting MBh.XII.342.68.

agni somena samyukta ekayonitvam āgatāh /

พระองค์¹³²

แนวคิด เรื่องพระพรหมหรือพระประชาบดีให้กำเนิดพระอัคนีนี้ คัมภีร์มหาภารตะคงได้รับอิทธิพลด้านแนวความคิดมาจากคัมภีร์ศคปถพราหมณะ โดยในคัมภีร์ศคปถพราหมณะถือว่าพระพรหมเป็นเทพบิดาของมวลเทพ*

ส่วนคัมภีร์รามายณะและหริวงค์มีความคิดเช่นเดียวกับคัมภีร์ฤคเวทและมหาภารตะ กล่าวคือ พระอัคนีเกิดมาจากไม้ศมี หรือออร์มี¹³³ ผู้ต้องการจะให้พระอัคนีเกิดจะต้องนำไม้ออร์มีหรือศมี มาหมนุ หรือสีกัน

คัมภีร์ปุราณะฉบับต่าง ๆ มีข้อมูลเกี่ยวกับกำเนิดพระอัคนี ดังนี้

คัมภีร์วิษณุปุราณะกล่าวว่า พระอัคนีเป็นโอรสองค์โตของพระพรหม¹³⁴ มีชื่อว่า อภิมานี (abhimānī) แปลว่า ผู้เย่อหยิ่ง

คัมภีร์ภาคคปุราณะ กล่าวต่างออกไปว่า พระอัคนี ชาติเวทส์¹³⁵ เกิดจากปุรุรวัส** (pururavas)

¹³² Hopkins, *Epic Mythology*, p. 105. quoting MBh. XII. 343.9.

sa purusah prajāh sirsksamāno netrābhyām agni-somāu sasarja /

* อภิธานนิพนธ์ฉบับนี้, หน้า 44.

¹³³ R.V. 13.41

H. 13928F. quoted in Hopkins, *Epic Mythology*, p. 100.

¹³⁴ *The Viṣṇu Purāṇa*, trans. H.H. Wilson. (Punthi: Prestak-Calcutta, 1961), p.71.

¹³⁵ BhP. XIV.9

** ปุรุรวัส แปลตามศัพท์ว่า การร้องเสียงดังลั่น ในคัมภีร์ฤคเวท ปุรุรวัสเป็นชื่อภักษัตริย์ในสมัยโบราณ เชื้อสายจันทร์วงศ์ คนรักของนางอุรวสี (urvasī) (Monier-Williams, 1970: 637).

นอกจากนี้ วรรณคดีในสมัยมหากาพย์และปุราณะบางเล่ม กล่าวต่างออกไปว่า พระอัคนี เป็นโอรสของคัมยู (samyu) และนางสัตยา* (satyā) โดยที่วรรณคดีในยุคสมัยดังกล่าว กำหนดให้พระอัคนีสืบเผ่าพงศ์มาจากพระวิษณุ และเริ่มต้นวงศ์จากพระพรหม พระอังคีรส และพระพหูสบัติ ดังนี้

อังคีรส เป็นโอรสองค์หนึ่งในจำนวน 6 องค์ที่เกิดจากอกของพระพรหม แต่งงานกับนางศรัทธา มีโอรสและธิดารวมกัน 6 องค์ โอรสได้แก่ พระพหูสบัติ และอุตตถยะ ส่วนธิดาได้แก่ สนิวาลี อูยู ราคา และอนุมตี

พระพหูสบัติแต่งงานกับนางจันทรมลีนี ให้กำเนิดโอรส 6 องค์ ธิดา 1 องค์** ได้แก่ คัมยู นิศยวณะ วิสวชิต วิสวภูษ วทวาคนิ สวิษณุกฤต และธิดาชื่ออัมมยตี

ในจำนวนโอรส 6 องค์นี้ คัมยูแต่งงานกับนางสัตยา ให้กำเนิดโอรสคือพระอัคนี¹³⁶

ข. ลักษณะที่อยู่

ในวรรณคดีมหากาพย์และปุราณะ พระอัคนียังคงทำหน้าที่เป็นเทพเจ้าแห่งไฟ มีหลายรูปหลายลักษณะ อีกทั้งทรงอำนาจในการแปลงร่าง เป็นมนุษย์ สัตว์ และสิ่งต่าง ๆ ได้ ดังนั้น ที่อยู่ของพระองค์ นอกจากจะระบุดังไฟ 3 ลักษณะที่มีอยู่ในสวรรค์ในรูปของดวงอาทิตย์ ในบรรยากาศในรูปของสายฟ้า และบนโลกในรูปของไฟประจำโลก และไฟวงสรวงดังกล่าว มาแล้วในวรรณคดีสมัยพระเวท วรรณคดีในสมัยมหากาพย์และปุราณะ ยังได้กล่าวแยกแยะออกไปว่า พระอัคนี เป็นโลกบาลประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้¹³⁷ บางแห่งกล่าวว่า พระอัคนีเป็นดวงดาวทาง

* คัมยู มีหน้าที่เกี่ยวกับฤดูกาลต่าง ๆ และพิธีอัสวเมธ ส่วนนางสัตยามีหน้าที่เกี่ยวกับความสัตย์จริงของโลก (MBh.R.III.218: 476)

** สอมกินส์ (Hopkins, 1974: 100) อธิบายว่า โอรสธิดาของพหูสบัติและนางจันทรมลีนีทั้ง 7 องค์นั้น คือวันทางสุริยคติทั้ง 7 วัน.

¹³⁶ Vettam Mani, Purānic Encyclopaedia (Delhi: Motilal Banarsidass, 1981), p.10.

¹³⁷ MBh.IV.30.25. quoted in Hopkins, Epic Mythology, p. 104.

ทิศตะวันออก เรียกว่า ปุรชโยติส¹³⁸ (purajyotis) อีกแห่งหนึ่งระบุว่าพระอัคนีเป็น 1 ใน เทพอสทั้ง 8 องค์ได้แก่ น้ำ (āpa) ดาวเหนือ (dhruva) ดวงจันทร์ (soma) ดิน (dhara) ลม (anīla) รุ่งอรุณ (pratyusa) แสงสว่าง (prabhāsa) และไฟ¹³⁹ (anala)

อย่างไรก็ตามที่อยู่ของพระอัคนี นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งคัมภีร์รามายณะ อ้างถึงได้แก่ ที่สำหรับบูชาไฟ¹⁴⁰ น้ำ พืช หรือต้นไม้

น้ำ พืช หรือต้นไม้ เป็นที่อยู่ของพระอัคนี มีหลักฐานปรากฏเป็นลักษณะ เทพนิยาย ในคัมภีร์มหาภารตะ บรรพที่ 1 และ บรรพที่ 13 ซึ่งในแต่ละบรรพ กล่าวถึงพระอัคนีซ้อนพระองค์ อยู่ในน้ำและพืชโดยมีสาเหตุแตกต่างกันดังนี้

ในอาทิบรรพ* มีข้อความตอนหนึ่งว่า ฤๅษีฤคฺสาปพระอัคนีให้เป็นยุกินทุกอย่าง โดยไม่เลือก เนื่องจากพระอัคนีบอกความจริงที่ว่า นาง เปาโลมาซึ่งเป็นภรรยาของฤๅษีฤคฺ เเคย เป็นคนรักเก่าของราชาส เปาโลมามาก่อน เพราะกลัวคำสาปและเกิดความไม่พอใจพระอัคนี จึงหนีไปซ่อนพระองค์อยู่ในน้ำ และพืช

ส่วนในอนุศาสนบรรพกล่าวต่างออกไปว่า พระลฺมาเทวี หรือปารวตี สาปเทพทั้งหมด ไม่ให้มีลูกหลาน มีพระอัคนีองค์เดียวเท่านั้นที่หนีพ้นการสาปของปารวตีได้ โดยที่พระองค์ไปซ่อนตัว อยู่ในน้ำ และพืชหรือต้นไม้ทั้งหลาย¹⁴¹

¹³⁸ John Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature (London: Routledge & Kegan Paul. LTD; 1961), p.7.

¹³⁹ Visnu Puranam, trans, Manmatha Nath Dutt (Varanasi: The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1972), p.80.

¹⁴⁰ R.VI.98.1

* ุรายละเอียคในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้, หน้า 132-133 ตามลำดับ

¹⁴¹ MBh.XIII.84.19-32

ุรายละเอียคของ เรื่องในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้, หน้า 111.

ค. รูปลักษณะของพระอัคนี

พระราชนิพนธ์ เรื่อง เทพเจ้าและสิ่งนำรู้ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีข้อความตอนหนึ่งบรรยายรูปลักษณะของพระอัคนีไว้ว่า

พระอัคนีมีแสงสว่าง 7 แฉก มีรูปแปลก ๆ น่าชม ภายเป็นสีทองคำ มีเศียร 3 เกศากระจำง โพลน และโอษฐ์ทั้ง 3 มีคางและทนต์อันร้อนจัด เสวยสรรหลังทั้งปวง บางทีมีเขานับด้วยพัน . . . รูปร่างของพระอัคนี โดยมากมักมีกายสีแดง มีขงค์ 3 กร 7 ขนงและเกศาสีม่วงแก่ คล้องสายจูทหว่า อย่างพราหมณ์ และมีสิ่งवालผลไม้ร้อยกรองเป็นพวง มีเปลวออกมาจากโอษฐ์ และมีรัศมี 7 แฉก มือถือขวาน"¹⁴²

มาร์ติน กล่าวบรรยายรูปลักษณะของพระอัคนีไว้ว่า "พระอัคนี มีลักษณะเหมือนคน รูปร่างอ้วน มีผิวกายสีแดง มีหน้า 2 หน้า มีขนคิ้ว ผมหสีทอง มีขา 3 ขา มีแขน 7 แขน ทรงแพะ เป็นพาหนะ คาดสามง่าม มีลิ้นพุ่งออกจากปากสำหรับเลีย เนยใส"¹⁴³

ส่วน สอปกินส์ บรรยายรูปลักษณะของพระอัคนีไว้ว่า "พระอัคนีมีลิ้น 7 ลิ้น มีหน้า 7 หน้า ปากมหีมา คอสีแดง นัยน์ตาสีเหลือง หมปลิวไสว"¹⁴⁴

คัมภีร์ทริวงค์กล่าวว่า พระอัคนีมีเศียร 3 เศียร¹⁴⁵ (trisikha)

ส่วนคัมภีร์มารกัถ เทยปุราณะกล่าวว่า พระอัคนีมีนัยน์ตาสีเหลือง¹⁴⁶ และมีลิ้น 7 ลิ้น ลิ้นทั้ง 7 ของพระอัคนีมีชื่อดังนี้

¹⁴² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทพเจ้าและสิ่งนำรู้ (พระนคร: โรงพิมพ์บรรณาคาร, 2516), หน้า 171-172.

¹⁴³ Martin, The Gods of India, pp.33-34 .

¹⁴⁴ Hopkins, Epic Mythology, p.97.

¹⁴⁵ H.12292

¹⁴⁶ MarkP.XCIX.45 & 49

1. กาลี (kāli) เป็นลิ้นที่ทำลาย (โลก) ครั้งสุดท้าย¹⁴⁷
2. กราลี (karālī) เป็นลิ้นที่เป็นเหตุแห่งการทำลายอันยิ่งใหญ่ (มหาประลัย)¹⁴⁸
3. มโนชวา (manojavā) เป็นลิ้นที่มีความเบาใจ เป็นคุณลักษณะ¹⁴⁹
4. สุโลหิตา (sulohitā) เป็นลิ้นที่ทำความปรารถนาแก่สัตว์โลก¹⁵⁰
5. สุหุมรรรณา (sudhūmravarnā) เป็นลิ้นที่กำจัดโรคของสัตว์โลกทั้งหลาย¹⁵¹
6. สพุลิงินี (sphulinginī) เป็นลิ้นที่มีรูปร่างสมบูรณ์¹⁵²
7. วิศวา (visvā) เป็นลิ้นที่ทำหน้าที่ให้ความสุขสำราญ (เบาใจ) ในกาลทุกเมื่อ¹⁵³

จากข้อมูลเกี่ยวกับรูปลักษณะของพระอัคนีดังกล่าวมาแล้วนี้จะเห็นว่า คัมภีร์สันสกฤตได้เก็บเอาปรากฏการณ์หรือธรรมชาติของพระอัคนี เช่น เปลวและควันตลอดจนหน้าที่ของพระอัคนีที่มีต่อโลก มาบรรยาย เป็นรูปร่างของพระองค์

147 - MarkP.XCIX.52

yā jihvā bhavataḥ kālī kalanisṭhākārī prabho //

148 - MarkP.XCIX.53

karālī nāma yā jihvā mahāpralayakāraṇam //

149 - MarkP.XCIX.54

manojavā ca yā jihvā laghimā guṇalakṣanā //

150 - MarkP.XCIX.55

karoti kāmam bhūtebhyo yā te jihvā sulohitā //

151 - MarkP.XCIX.56

sudhūmravarnā yā jihvā prāṇinām rogaḍāyikā //

152 - MarkP.XCIX.57

sphulinginī ca yā jihvā yataḥ sakalapudgalā //

153 - MarkP.XCIX.58

yā te visvā sadā jihvā prāṇinām sarmadāyini //

พระอัคนี รูปภาพที่ ๓.

จากหนังสือ

Agni Purānam, trans, Manmatha Nath Dutt (Varanasi: The
Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1967), p.41.

ง. ครอบครัวของพระอัคนี

ครอบครัวของพระอัคนีตามที่กล่าวไว้ในวรรณคดีมหากาพย์และปุราณะมีรายละเอียดดังนี้

1. บิดามารดา จากกำเนิดพระอัคนีดังกล่าวมาแล้วจะเห็นว่า พระอัคนีมีบิดามารดาผู้ให้กำเนิดมากมาย บ้างก็ว่า พระอัคนีคืออนลจะเป็นโอรสเทพเจ้าแห่งลม บ้างก็ว่าเป็นโอรสหรือหลานของน้ำ บ้างก็ว่า มีไม้อรณี หรือศมีเป็นบิดามารดา บ้างก็ว่า เป็นโอรสองค์โตของพระพรหมและที่สำคัญยิ่งกว่านั้น วรรณคดีในสมัยปุราณะได้จัดดวงศวานของพระอัคนีให้ละเอียดยิ่งขึ้น โดยกำหนดให้พระอัคนี มีเผ่าพงศ์มาจากพระวิษณุ พระพรหม อังคีรส และพระพหูสบัติ โดยที่ศมี ผู้เป็นโอรสของพระพหูสบัติแต่งงานกับศรุธา และให้กำเนิดบุตร คือพระอัคนี

2. ชายาและบุตร ในคัมภีร์มหากาณะ พระอัคนีมีชายา 2 องค์ คือสวาहाเทวี และสุทรรศนา เกี่ยวกับชายาทั้ง 2 องค์นี้ มีเรื่องเล่าไว้ดังนี้

สวาहाเทวี¹⁵⁴ ครั้งหนึ่ง ขณะที่ฤๅษีทั้ง 7 องค์ประกอบพิธีบวงสรวงทวยเทพและมีพระอัคนีอยู่ในที่บวงสรวงนั้น พระอัคนีได้สังเกตเห็นภรรยาฤๅษีทั้ง 7 องค์มีความสวยงามมากจนพระอัคนีเกิดหลงรัก ในที่สุด เมื่อรู้ว่าตนเองเข้าหาภรรยาฤๅษีทั้ง 7 ไม่ได้ จึงแปลงร่างเป็นไฟ कारหปีดยะและเข้าไป

๗ ที่บ้าน สวาहाเทวี ลูกสาวทักษะเกิดหลงรักพระอัคนี เมื่อรู้ว่าพระอัคนีหลงรักภรรยาของฤๅษีทั้ง 7 นางจึงแปลงร่างเป็นศิวา ภรรยาของฤๅษีอังคีรส เข้าหาพระอัคนีและกล่าวว่า "โอ อัคนี ท่านควรรักข้า ผู้หลงรักท่าน หากท่านปฏิเสธ จงรู้เถิดว่า ข้า เป็นเหมือนคนตายแล้ว โอ ทูตาศนะ ข้า เป็นภรรยาของฤๅษีอังคีรส ชื่อว่าศิวา ข้า ถูกภรรยาของฤๅษีผู้เป็นเพื่อนโคจรองแล้วส่งมา"¹⁵⁵

¹⁵⁴ MBh.R.III.223-224 pp. 485-486.

¹⁵⁵ MBh.III.214.2-3

māmagne kāmasaṃtaptāṃ tvam kāmāyitumarhasi /
karisyasi na cedevam mrtāṃ māmupadhāraya //2//
ahamaṅgirasō bhāryā siva nāma hutāsana /
sakhībhiḥ sahitaḥ prāptaḥ mantrayitvā viniscayam //3//

พระอัคนีกล่าวคอยเทวี เป็นเชิงถามว่า สวาहाเทวีรู้ว่าพระอัคนีหลงรักภรรยาฤๅษีทั้ง 7 องค์ได้อย่างไร

สวาहाเทวี กล่าวตอบพระอัคนีว่า โดยปกติ ภรรยาของฤๅษีทั้ง 7 รักพระอัคนีอยู่แล้ว แต่พวก เขากลับ จึงไม่กล้า เข้าหาพระอัคนี

เมื่อสวาहाเทวีกล่าวจบลง พระอัคนีมีความชื่นชมและรักนางในร่างของศิวามาก ในเวลา ต่อมาพระอัคนีได้แต่งงานกับนางสวาहाเทวี หลังจากที่นางได้อยู่ร่วมกับพระอัคนีในป่าแห่งนั้น สวาहाเทวีคิดถึงตัวเองว่า อาจจะมีผู้สังเกตเห็นนางในร่างของศิวา จึงแปลงร่างเป็นนก (ครุฑ) ถือเอา เชื้อของพระอัคนีบินออกจากป่าไปยังภูเขาสิขาวแห่งหนึ่ง ณ บริเวณภูเขานั้น มีพืช ต้นไม้ รากษส ปิศาง ภูมิตัว 7 หัว นกและสัตว์อื่น ๆ เป็นจำนวนมาก เผ่าดูแลรักษาภูเขานั้น

สวาहाเทวี ได้เทเชื้อของพระอัคนีลงในสระซึ่งอยู่บนเขานั้นถึง 6 ครั้ง ตามจำนวน ภรรยาของฤๅษีทั้ง 7 องค์ ยกเว้นนางอรุนธตี (arundhati) ภรรยาฤๅษีวสิษฐะ ซึ่งแปลงร่างไม่ทัน ต่อมาเชื่อนั้นได้เกิดเป็นกุมารคนหนึ่ง ชื่อว่า สกันทะ (skanda) มีหน้า 6 หน้า หู 12 หู มีหลายคา หลายแขนแต่มีท้อง เดียว กุมารคนนี้ต่อมามีหลายชื่อ เช่น กุหะ (guha) เพราะเกิด ในหมู่ไม้อันลึกลับ และ การคติเกยะ* (kārttikeya) เพราะดาวฤกษ์คติกาเลียงไว้ กุมารคนนี้ ถือว่าเป็นลูกของพระอัคนี

สุทรรศนา ในคัมภีร์มหาภารตะ อนุศาสนบรรพ¹⁵⁶ นางสุทรรศนาเป็นชายาอีก องค์หนึ่งของพระอัคนี การแต่งงานกับชายาองค์นี้มี เรื่อง เล่าไว้ซึ่งพอจะสรุปโดยย่อดังนี้

จักรพรรดิองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ทูรโยธน์ ครอง เมืองมัทสมตี (mahismati) พระองค์มีฉายาว่า ราชฤๅษี (rājarsi) มีพระราชธิดาองค์หนึ่งทรงนามว่า สุทรรศนา นางมี รูปร่างสวยงามมากซึ่งจะหาใคร เปรียบไม่ได้ วันหนึ่ง เทพเจ้าแห่งไฟได้หลงรักนาง จึงแปลงร่าง เป็นพราหมณ์เข้าไปสู่ขอเป็นชายา แต่จักรพรรดิทูรโยธน์ไม่พอพระทัย เพราะเห็นว่า เป็นเพียง

*ดู เปรียบ เทียบ เรื่องกำเนิดสกันทกุมาร หรือการคติเกยะ ในภาคผนวก ค. (2) ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้, หน้า 191-196 ตามลำดับ

¹⁵⁶ MBh. R. XIII. 2, pp. 7-8.

พราหมณ์จน ๆ พระอัคนีจึงถอนตัวออกจากการบวงสรวงอันยิ่งใหญ่ของจักรพรรดิทुरโยธน์ จักรพรรดิ
ทुरโยธน์ทรง เสร้าพระทัย สวดอ้อนวอนพระอัคนีผู้อยู่ในร่างพราหมณ์ ประจวบกับในเวลานั้น สหเทพ
ได้ยกกองทัพมาตี เมืองมทิมตติ สหเทพได้สดุดีพระอัคนีว่า เป็นพระพรหม (Brahma) จักรพรรดิ
ทुरโยธน์ เมื่อได้ทราบอำนาจพระอัคนี จึงพ้อพระทัย และได้ยกพระราชธิดาให้แก่เทพเจ้าแห่งไฟ
พระอัคนีชื่นชมกับรูปลักษณะของพระนางสุทรศนามาก ต่อมา พระอัคนีให้กำเนิดบุตรองค์หนึ่ง ชื่อว่า
สุทรศนะ และอาศัยอยู่ใน เมืองมทิมตติกับทुरโยธน์ผู้เป็นพ่อตา

ในคัมภีร์มหาภารตะ สภาบรพ¹⁵⁷ มีเรื่องราวในทำนองเดียวกันกับอนุศาสนบรรพดังกล่าว
มาแล้ว แต่กษัตริย์ของ เมืองมทิมตติ ทรงพระนามว่า นิละ (nīla) ในเรื่องเล่าว่า พระอัคนีหลงรัก
นางสุทรศนามากจนในบางครั้งหากไม่มีริมฝีปากนาง เป่าไฟแล้วไฟก็จะไม่ติด วันหนึ่งพระอัคนีได้
แปลงร่าง เป็นพราหมณ์ เข้าไปเกี่ยวพาราสีนาง ความทราบถึงกษัตริย์นิละผู้เป็นพระราชบิดา พระองค์
จึงสั่งลงโทษพระอัคนีผู้เป็นพราหมณ์ พระอัคนีได้แสดงพละคุณภาพโดยทำให้เปลวของพระองค์ลุกขึ้น
อย่างรุ่งโรจน์โชติช่วง เมื่อสิ่ง เกิดเห็นอาการของพระอัคนี เช่นนั้น กษัตริย์นิละจึงได้ยกพระราชธิดา
ให้แก่พระอัคนีในร่างของพราหมณ์

ในคัมภีร์รามายณะ กล่าวตรงกันกับคัมภีร์มหาภารตะว่า พระอัคนีมีนางสวาहा เทวีเป็น
ชายา¹⁵⁸ จึงมีฉายานามว่าสวาหาปติ (svāhāpati) แปลว่า ผู้เป็นสามีของนางสวาहाและมีบุตร
คนหนึ่งชื่อ การคดิ เกยะ โดยถือว่า นางสวาहा เทวีได้เทน้ำเชื้อของพระอัคนีลงในแม่น้ำคงคา¹⁵⁹

นอกจากนี้ คัมภีร์รามายณะยังได้กล่าวถึงบุตรของพระอัคนีอีก 2 องค์ คือฤษีสู่ประภา¹⁶⁰
และวานรนิละ¹⁶¹ หรือนิลานนท์แต่ไม่มีรายละเอียดว่า มีใคร เป็นชายาของพระอัคนี

¹⁵⁷ MBh.R.II.31, pp.516-517.

¹⁵⁸ R.V.19.24

agneḥ svāhā yathā patnī . . . /

¹⁵⁹ R.I.34.11-23

¹⁶⁰ R.VII.98.4

¹⁶¹ R.I.17-13

ส่วนคัมภีร์ปุราณะกล่าวถึงชายาและบุตรของพระอัคนีไว้ดังนี้

คัมภีร์วิษณุปุราณะ¹⁶² และภาคเวปุราณะ¹⁶³ กล่าวไว้ตรงกันว่า นางสวาहाเทวี เป็นชายาของพระอัคนี ให้กำเนิดบุตร 3 องค์ คือปาวกะ ปวมานะและสุจิ*

คัมภีร์ภาคเวปุราณะอีกตอนหนึ่งกล่าวต่างออกไปว่า พระอัคนีมีชายาชื่อ ธารา (dhārā) และมีบุตรชื่อ ทวินกะ¹⁶⁴ (dvinaka) อีกตอนหนึ่งกล่าว กฤตติกา** (kṛttikā) เป็นชายาของพระอัคนี และมีบุตรชื่อสกันทะ¹⁶⁵

ส่วนอัคนีปุราณะกล่าวว่า พระอัคนีเป็น 1 ในสุเทพ มีบุตรชื่อ ฤมาร¹⁶⁶

คัมภีร์เทวีภาคเวกล่าวไว้ว่า นางสวาहाเทวี เป็นชายาของพระอัคนี ให้กำเนิดบุตร 3 องค์. คืออาหวนียะ คารหัตถยะ และทักษิณะ¹⁶⁷

¹⁶² Viṣṇu Purānam, trans, Manmatha Nath Dutt, p.49.

¹⁶³ BhP.IV.1.60-61

* วิลสัน (Wilson, 1961: 71) อธิบายว่า ปาวกะ คือไฟแห่งฟ้า หรือไฟในบรรยากาศ บางทีเรียกว่า ไวทยุตะ (vaidyuta) ปวมานะ ได้แก่ ไฟที่เกิดจากไม้สีไฟ และสุจิหมายถึง พระอาทิตย์.

¹⁶⁴ BhP.VI.6.13

** กฤตติกา ในคัมภีร์มหากาโรและปุราณะ เป็นชื่อหมู่ดาวฤกษ์กลุ่มหนึ่ง เรียกว่า ดาวลูกไก่ มี 6 ดวง ดวงดาวเหล่านี้มีพระอัคนีเป็นตัวแทนแต่ในเทพนิยาย กฤตติกา คือนางฟ้า ผู้เป็นนางพยาบาลเลี้ยงดูเทพเจ้าแห่งสงคราม คือการคติเกยะ หรือสกันทฤมาร (Monier-Williams, 1970: 304).

¹⁶⁵ Ibid., 14.

¹⁶⁶ Agni Purānam, trans, Manmatha Nath Dutt, p.85.

¹⁶⁷ Mani, Purānic Encyclopaedia, p.14 quoting DevībhP.IX.

จ. อาหาร เครื่องดื่ม พาหนะและอาวุธของพระอัคนี

ดังได้กล่าวมาแล้ว ในวรรณคดีพระเวท พระอัคนีมีฉายานาม เกี่ยวกับหน้าที่ในฐานะ เป็นปากของเทพเจ้า ได้แก่หุตาศนะและหุตฤษฺฐ ฉะนั้น อาหารของพระอัคนีในวรรณคดีมหากาพย์ และปุราณะ ได้แก่เครื่องสังเวทบางสรวง เช่นเดียวกับกับอาหารในวรรณคดีพระเวท แต่เครื่องสังเวทที่นิยมบวงสรวงพระอัคนีได้แก่เนยใส เพราะเป็นอาหารที่พระอัคนีชอบเสวยมาก ข้อพิสูจน์ในเรื่องนี้ จะเห็นได้จากเรื่องราวตอนหนึ่งในคัมภีร์มหาภารตะ อาทิมรรพ ฤๅษีไวศัมปายนะเล่าไว้ว่า

กษัตริย์ทรงพระนามว่า เสวตกี (svetaki) ได้ทำพิธีบวงสรวงเทพเจ้า โดยมีฤๅษีทรวาสเป็นพระผู้เป็นประธานในพิธี ฤๅษีได้เทเนยใสลงไปในปากของพระอัคนีเป็นจำนวนมากต่อเนื่องนานถึง 12 ปี พระอัคนีเมื่อได้เสวยเนยใสเข้าไปมาก ในที่สุด ก็มีอาการเจ็บป่วย เพราะอาหารไม่ย่อย จากการป่วยนั้น พระอัคนีมีพลังอ่อนลงมาก และร่างกายของพระองค์ได้ซีดเซียว¹⁶⁸

เมื่ออาการเจ็บป่วย เพราะอาหารไม่ย่อย เนื่องจากเสวยเนยใสเข้าไปมาก ยังคงมีอยู่ต่อไป พระอัคนีจึง เข้าเฝ้าพระพรหมถึงที่ประทับ เพื่อขอคำแนะนำจากพระพรหม พระพรหมแนะนำพระอัคนีให้เปลี่ยนอาหารใหม่ คือป่าชาตวะ แต่พระอัคนีไม่กล้าเสวยป่าชาตวะนั้น เพราะเกรงอำนาจพระอินทร์ ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง ป่าชาตวะนั้นเป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิต และนาคคักษกะ (taksaka) ผู้เป็นเพื่อนพระอินทร์

เมื่อมีความกระหายที่จะเผาป่าชาตวะมากขึ้น พระอัคนีจึง เข้าพบอรชุนและวสุเทพ และกล่าวว่า "ข้าเป็นพราหมณ์ผู้ละโมภ โดยปกคิกินมาก โอ ท่านผู้เป็นเชื้อสายของวฤษดี โอ ปารถะ ข้า ขอสดุดีท่าน โปรดให้อาหารที่เพียงพอแก่ข้า"¹⁶⁹

เมื่ออรชุนและวสุเทพได้ถามสิ่งที่เป็นอาหาร พระอัคนีตอบว่า "โปรดรู้เถิดว่า ข้า คือพระอัคนี ข้า ไม่ปรารถนาจะเสวยอาหารธรรมดา โปรดให้อาหารที่เหมาะสมกับข้า"

อาหารที่พระอัคนีอ้างถึงคือป่าชาตวะ ในที่สุด พระอัคนีได้รับความช่วยเหลือจากเทพทั้งสองโดยทำพีดานกันอุกสร คือฝนท่าใหญ่ของพระอินทร์ไว้ พระอัคนีจึงสามารถเผาป่าชาตวะ

¹⁶⁸ MBh.R.I.225 p.435.

¹⁶⁹ MBh.R.I.225 p.432.

I am a voracious Brahmana that always eateth much. O thou of the Vrishni race, and O partha, I solicit you to gratify me by giving me sufficient food . . .

ได้สำเร็จ อาการป่วยของพระอัคนีก็ไ้ระงับลง¹⁷⁰

นอกจากป่าชาดทวะแล้ว ภูเขาและป่าไม้ทั่ว ๆ ไปก็ถือว่าเป็นอาหารของพระอัคนีด้วย
ดังมีเรื่องเล่าโดยย่อในศานติบรรพคัมภีร์มหาภารตะว่า

หลังจากเสร็จสงครามอันยิ่งใหญ่ กษัตริย์ปาณฑพได้เดินทางไปยังทุ่งกุลุ เกษคร ตอนเดินทาง
พระกฤษณะได้เล่าเรื่องพระรามและสาเหตุที่ปรัสรามะ (parasurāma) ตัดแค้นของการคตวีรชุน
ครองโลกทั้ง ๓ วั พระอัคนีได้มาขออาหารจากการคตวีรชุน (kārttavīrjuna) ให้กษัตริย์
ปาณฑพฟัง ซึ่งในขณะนั้น การคตวีรชุนครองโลกทั้ง ๓ วั พระอัคนีได้มาขออาหารจากการคตวีรชุน
และการคตวีรชุนได้มอบภูเขา ป่าไม้ต่าง ๆ ให้เป็นอาหารของพระอัคนี¹⁷¹

ในคัมภีร์มารกษ เทยปุราณะถือว่า พระอัคนีเป็นปากของเทพเจ้าทั้งหลาย อาหารของ
พระองค์ได้แก่เครื่องบวงสรวง ส่วนเครื่องดื่มได้แก่น้ำโสมในพิธีบวงสรวง¹⁷²

ตามปกติไฟกับลมจะเป็นของคู่กัน เสมอ วรรณคดีสันสกฤตแทบทุกคัมภีร์ถือว่าลม เป็นหัวใจ
ของไฟ เช่น ในตอนที่ก่อไฟโดยใช้ไม้ธัมบ์สิกัน เมื่อคนออกแรงจนไม้ธัมบ์ร้อนแล้วลมจะ เข้าช่วยให้
พระอัคนีเกิด แม้ขณะที่พระอัคนีเกิดมาแล้วเราจะสัง เกต เห็น เปลวของพระองค์ลอยไปรอบ ๆ
หรือพุ่งขึ้นสูงก็เพราะลมหรือพระวายุหนุนเป็นพาหนะนำไป คัมภีร์มหาภารตะนอกจากจะถือว่า
ลม เป็นบิดาของพระอัคนีแล้วยังถือว่า เป็นพาหนะของพระองค์ด้วย¹⁷³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือ เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้ ตอนที่หนึ่งว่า

¹⁷⁰ MBh.R.I.225 p.432.

I do not desire to eat ordinary food. Know that I am Agni.
Give me that food which suiteth me.

¹⁷¹ Mani, Purānic Encyclopaedia, p.13.quoting MBh.XII.43.

¹⁷² MarkP.XCIX.65

hutāsanastvamiti sadābhipūjyase /

abhiṣṭu taḥ pivasi ca somamadhvare //

¹⁷³ Hopkins, Epic Mythology, p.98. quoting MBh.XVII.I.36.

"พระอัคนีทรงรถอันลอยละลิวเฉียดลม"¹⁷⁴

คุณสมบัติของพระอัคนีประการหนึ่งคือแสงสว่าง แสงสว่างนี้ถือว่า ได้มาจากพระพรหม คัมภีร์มหาภารตะกล่าวว่า พระอัคนีใช้แสงสว่างของตนเป็นพาหนะในการนำเทพทั้งหลายมาในห้วงสว่างและลากรถพระพรหม¹⁷⁵

คัมภีร์ทวิวงศ์กล่าวว่า พระอัคนีเทียมม้าสีแดง¹⁷⁶ อันหมายถึงแสงสว่าง และ เปลวของพระองค์นั่นเอง

คัมภีร์ปุราณะ กล่าวถึงพาหนะและอาวุธของพระอัคนีไว้ดังนี้

มารกัณฑ์ปุราณะกล่าวว่า พระอัคนีมีลม เป็นพาหนะ¹⁷⁷ ส่วนอัคนีปุราณะกล่าวว่า พระอัคนีทรงแหะ เป็นพาหนะและถืออาวุธ คือสามง่าม¹⁷⁸

นอกจากนี้ พระอัคนียังมีช้างหลายชื่อปุณฑริกะ และช้างพังช็อกบิล่า เป็นช้างประจำพระองค์¹⁷⁹

¹⁷⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้, หน้า 172.

¹⁷⁵ MBh. VIII. 31. 55

¹⁷⁶ H. 13936, quoted in Hopkins, Epic Mythology, p. 103.

¹⁷⁷ MärkP. XCIX. 13

tenākḥilausadhījanma bhavatyanilasārathe /

¹⁷⁸ AgP. LI. 14

indro vajrī gajāruḍhacchāgago' gniśca śaktimān /

¹⁷⁹ Dowson, Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature, p. 180.

AGXI.

พระอัคนี รูปภาพที่ 4.

จากหนังสือ

W. J. Wilkins, Hindu Mythology (Varanasi: Indological
Book House, 1972), p.24.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย